جامعة دهوك
كلية التربية الاساس

ابحاث المؤتمر العلمي الدولي الرابع المشترك الثاني
"المستجدات الحديثة في التعليم العالي في ظل التعليم الالكتروني"
16-17 كانون الاول 2020 (المجلد الثاني)

الجامعة العراقية
مركز البحوث والدراسات

[[دەرزەنێك هەڵەی باو لە ڕێزمانی دێریندا]]

پ.د. عەبدوڵلا حوسەین ڕەسول
زانكۆی سەلاحەددین ـ هەولێر
بەشی كوردی / كۆلێژی زمان
abdulla.raswl@su.edu.krd

لە ڕێزمانی لاساییكەرەوەی دێریندا كۆمەڵێك لێكدانەوەی هەڵە دەربارەی ڕەگی كار كراون، بە داخەوە بە هۆی لاساییكردنەوە، بوون بە هەڵەی باو و زۆر لە زمانناسان بەبێ پشكنین دوبارەیان كردونەتەوە. لێرەدا تەنیا باسی دوانزە لەم هەڵە باوانە دەكەین:

1ـ باوەڕهێنان بە بونی ڕستەی ناوی و ڕستەی كاری.
2ـ دانانی (ە)ی مۆرفیمی كاتی ئێستا بە كاری بێهێز.
3ـ دانانی توخمی ڕەگی كاری تێنەپەڕی بەركاری بە بكەر.
4ـ هەڵە لە دۆخی فەرماندان.
5ـ دانانی دو جۆری ڕەگ: ڕەگی ڕابوردو و ڕەگی ڕانەبوردو.
6ـ دانانی (اندن) بە پاشگری تێپەڕاندن.
7ـ دانانی (را) و (رێ) بە ئامرازەكانی بكەرنادیاری ڕابوردو و ڕانەبوردو.
8ـ دانانی (ت)ی ناویری كۆتایی كارەكان بە بەشێك لە ڕاناوی لكاوی كەسی دووەمی تاك و كەسی سێیەمی تاك.
9ـ دانانی (بون) و (هەبون) بە تێپەڕ.
10ـ دانانی ڕەگی كار بە مۆرفیمێكی سەربەخۆ.
11ـ هەڵە نوسینی كارەكان لەگەڵ ڕاناوەكان.
12ـ هەڵە نوسینی ڕابوردوی تەواو لە چاوگە (و)ییەكاندا.

لێرەدا هەوڵدەدەین، یەكە یەكە ئەو هەڵانە تاوتوێ بكەین:

1ـ باوەڕهێنان بە بونی ڕستەی ناوی و ڕستەی كاری:

زمان، بریتیە لە دەنگ و واتا و چالاكترین و گرنگترین ئامرازە كە بیرۆكەكان لە مێشكی قسەكەرەوە دەگوازێتەوە بۆ مێشكی گوێگر، بەوەی واتاكان لە زنجیرە دەنگەكان باردەكرێن. بە پێی ئابوری زمان (إقتصاد اللغة) تاكو زنجیرە دەنگەكان كورتتر بن و واتا باركراوەكان زۆرتر بن، قسەكەر پتر قازانج دەكا، چونكە كات و وزەی زۆرتری بۆ دەگەڕێتەوە. یەكێ لە ڕێگەكانی ئەو كورتبڕیە، سوان (یان كرتان)ی دەنگەكانە. قسەكەر حەزدەكا زۆربەی كەرەسەكانی ڕستە بسوێن، تاكو بە كەمترین وزە و كورتترین كات پەیامەكەی بگەیێنێ، بەلام لەم دۆخەدا گوێگر دەبێتە ڕێگر و تێیناگا، چونكە پێویستی بە كات و وزەی زۆرتر دەبێ، تا لە پەیامەكە بگا. بۆیە، سنوری ڕێگەپێدراوی كورتبونەوەی ڕستە، تا ئەو ڕادەیە كە گوێگر

تێبدەگا. وەك دەبینرێ، زۆرجار مۆرفیمی ئارایی وەك پێشگری كاری فەرماندان ئەسوێ، چونكە واتای ناگۆڕێ:

◂ گلۆپەكان داپگیرسێنە و یاریەكانت هەڵیگرە و پەرتوكەكانت دەربێنە.

كەواتە؛ سوانی دەنگەكان و مۆرفیمەكان لە ئاخاوتندا ئاساییە، ئەگەر نەبنە هۆی واتاگۆڕین. لە هەر گروپێكی كەرسەكاندا تەنیا یەك ئەندامی ئەو گروپە دەتوانێ لەو بارودۆخەی كە واتا ناگۆڕێ ببێتە سفر. بۆ نمونە لە گروپی ڕەگی كارەكاندا، تەنیا ڕەگی (بون/ هەبون) دەتوانێ ببێتە سفر. لە گروپی ڕاناوە لكاوەكاندا كەسی سێیەمی تاك لە دەستەی ڕێككەوتن. لە كاری فەرماندادا ڕاناوی لكاوی كەسی دوەمی تاك. مۆرفیمی كاتی ئێستا ئەلۆمۆرفێكی سفری هەیە. مۆرفیمی كاتی داهاتو ئەلۆمۆرفێكی سفری هەیە.....هتد.

ڕستەی هەواڵدانی كاتی ئێستا لە زۆر لە زمانەكان (كوردی، عەرەبی، ئینگلیزی....) وەكو یەكە، بەوەی ڕەگی كاری (بون، كینونة، Been......) دەرناكەوێ. چونكە ئەگەر دەركەوێ، واتای ڕستەكە دەگۆڕێ. بۆ نمونە:

ڕستەی هەواڵدانی كاتی ئێستا	ڕەگی بون	ئەگەر ڕەگی بون دەركەوێ
كوڕەكەم زیرەكــە.←	(ب)	(كوڕەكەم) زیرەكــبــە.
ولدي ذكي.←	(كن)	(ولدي) كن ذكيا.
←My son[1]is clever.	(be)	(My son) be clever.

لەم نمونانەی سەرەوە دەردەكەوێ، لە ڕستەی هەواڵدانی كاتی ئێستادا ڕەگی چاوگی (بون) دەرناكەوێ، ئەگەر دەركەوێ دو گۆڕانكاری بەسەر واتای ڕستەكاندا دێ:

1ـ ڕستەكە لە هەواڵدانی كاتی ئێستا دەگۆڕێ، بۆ ڕستەی فەرماندان.

2ـ كەسەكە لە كەسی سێیەم دەگۆڕێ بۆ كەسی دوەم.

ئایا بەڵگە چیە كە ڕەگی كار لەو ڕستەیەدا هەیە؟

ئەگەر دەمكاتەكانی تر لەسەر ڕستەی هەواڵدانی كاتی ئێستا تاقیبكەینەوە، شوێنی ڕەگی چاوگی (بون) لە هەمو دەمكاتەكاندا دەردەكەوێ، ئەمەش بەڵگەیە بۆ بونی ڕەگی كار و دەرنەكەوتوە، چونكە ئەگەر دەركەوێ، واتای هەواڵدانی كاتی ئێستای نامێنێ:

(1) لە بنەڕەتدا مۆرفیمەكانی (is, are, was, were) مۆرفیمی كاتن بۆ تاك و كۆی ڕانەبوردو و ڕابوردو. بەراوردی ئەم دو ڕستەیە بكە: (He is watching TV now.) لە بكەردیار، لە بكەرنادیاردا دەبێتە: (TV is being watched now.). ئایا لە ڕوی لۆجیكیەوە گونجاوە سێ كار بەدوای یەكدا بێن و دوانی یەكەم گەردانكراوی چاوگی (been) بن؟.

كاتى ئێستا	كاتى ڕابوردو	كاتى ڕانەبوردو	كاتى داهاتو	كارى فەرماندان
جوانـ(Ø)ـە	جوانـ(بـ)ـو	جوان ئە(بـ)ـێ	جوان (بـ)ـێ	جوان (بـ)ـە
ژیـر(Ø)ـە	ژیـر(بـ)ـو	ژیـر ئە(بـ)ـێ	ژیـر (بـ)ـێ	ژیـر (بـ)ـە
زیرەکـ(Ø)ـە	زیرەکـ(بـ)ـو	زیرەك ئە(بـ)ـێ	زیرەك (بـ)ـێ	زیرەك (بـ)ـە

وەك لە نمونەکانی سەرەوەدا دەرکەوتوە، ڕەگی کار لە هەمو دەمکاتەکاندا دەرەکەوێ، تەنیا لە ڕستەی هەواڵدانی کاتی ئێستادا نەبێ، ئەمەش هۆی ئەوەیە، ئەگەر دەرکەوێ مەبەستی قسەکەر دەگۆڕێ لە هەواڵدان بۆ فەرماندان، لە کەسی سێیەمی تاك و لە کەسەکانی تر دەبنە مەرجی یان داخوازی.

ڕستەی مەرجی یا داخوازی	فرێزی ناوی	ڕەگی کار	مۆرفیمی داهاتو (ێ/Ø)	ڕاناوی لکاو
ژیـربـØـم	ژیـر	بـ	Ø	م
زیـرەکبـØـی	زیـرەك	بـ	Ø	ی
پـیـاو بـێØ	پـیـاو	بـ	ێ	Ø

تەنانەت لە ڕستەی پرسیاریی کۆمەڵایەتیشدا، هەمان دیاردە ڕودەدا. وەك:

فرێزی ناوی		فرێزی کاری		
ڕستەی کاتی ئێستا	فرێزی ناوی	ڕەگی کار	مۆرفیمی ئێستا (ە/Ø)	ڕاناوی لکاو
چـۆنـØـØـی ؟!	چـۆنـ	Ø	Ø	ی (ڕاناوی کەسی دوەمی تاك)
چـۆنـØـØـن ؟!	چـۆنـ	Ø	Ø	ن (ڕاناوی کەسی دوەمی کۆ)
چـۆنـØەØ ؟!	چـۆنـ	Ø	ە	Ø (ڕاناوی کەسی سێیەمی تاك)

دەرنەکەوتنی ڕەگی کار لەم جۆرە ڕستانەدا، زمانەوانانی بە هەڵە بردوە و دو جۆر ڕستەیان دەستنیشانکردوە: ڕستەی ناوی و ڕستەی کاری[1]:

- (ڕابوردو): منداڵەکە زیرەك بـوØ. ﴿ڕستەی کاری﴾.
- (ڕانەبوردو): منداڵەکە زیرەك دەبێØ. ﴿ڕستەی کاری﴾.
- (داهاتو): منداڵەکە زیرەك بـێØ. ﴿ڕستەی کاری﴾.
- (ئێستا): منداڵەکە زیرەکØـەØ. ﴿ڕستەی ناوی﴾.

لەم جۆرە ڕستانەدا زمانەوانان (منداڵەکە)یان بە نیهاد و (زیرەکە)یان بە گوزارە داناوە. بە لاساییکردنەوەی زمانی عەرەبی کە (الولد ذكي) بە (الجملة الإسمية) دانراوە و (الولد) بە موبتەدا و (ذكي) بە خەبەر دانراوە، بە هەمان شێوە لە فارسیشدا بە نیهاد و گوزارە دانراون.

(1)د. عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول. (2004). وشەی سفر و مۆرفیمی سفر. گۆڤاری زانکۆی دهۆك، پەربەندا (7)، هژمارا (1)، ل13-28.

جامعة دهوك
كلية التربية الاساس

ابحاث المؤتمر العلمي الدولي الرابع المشترك الثاني
"المستجدات الحديثة في التعليم العالي في ظل التعليم الالكتروني"
16-17 كانون الاول 2020 (المجلد الثاني)

الجامعة العراقية
مركز البحوث والدراسات

کەواتە؛ هەرگیزاو هەرگیز ڕستە بەبێ ڕەگی کار دروستنابێ، چونکە ڕەگی کار گۆڕانکاری دەرەخا و ئەگەر گۆڕانکارییەك دەرنەخرێ ڕستە دروستنابێ. ڕۆلی مۆڕفیمەکانی کاتیش تەنیا ئەوەیە، کاتی گۆڕانکاریەکە دەرەخەن.

شایانی ئاماژە پێکردنە، تەنیا ڕەگی چاوگی (بون/ هەبون) دەتوانێ ڕستە لە هەمو دەمکاتەکان دروستبکا. ڕەگی هیچ کارێکی تر ناتوانێ، ڕستەی هەواڵدانی کاتی ئێستا هەروەها ڕستەی کاتی داهاتوش تەنیا ئەو ڕەگە دەتوانێ بە تەنیا دروستیبکا. سەرباری یارمەتی هەمو ڕەگەکانی تر دەدا، تاکو ڕستەی داهاتو (مەرجی/ داخوازی) دروستبکەن. سەرباری ئەوەش زۆرجار ناوی (بون)یان ناوە: کاری ناتەواو، یان کاری بێهێز.(چاوگی بوون ــ لە توخمی کارە یاریدەدەرەکانە و بێ هێز و تێ نەپەڕە)[1]. {کاری (بوو) ناتەواوە و.... پێی دەبێژرێ کاری ناتەواوی یاریدەدەر}[2].

2ــ دانانی (ە)ی مۆڕفیمی کاتی ئێستا بە کاری بێهێز:

وەکو پێشتر ئاماژەی پێکرا، دەرنەکەوتنی ڕەگی کار لە ڕستەی هەواڵدانی کاتی ئێستا، هەروەها دەرکەوتنی (ە)ی مۆڕفیمی کاتی ئێستا، زمانەوانانی بە هەڵەدا بردوە و زۆربەیان ئەو (ە)ی مۆڕفیمی کاتی ئێستایان بە کار یان فرمانی بێهێز داناوە[3]. {لەبەر کزی دەنگی (ە)، کاتێ ڕاناوەکان دەرئەکەون، ئەم مۆڕفیمە تیائەچێ و لە ئاستی سەرەوە دەرناکەوێ و ئەبێ بە مۆڕفیمی سفر ()}[4]:

کەسی یەکەمی تاك (م) : جوانـ(Ø)م، ژیر(Ø)م، زیرەکـ(Ø)م
کەسی دوەمی تاك (ی) : جوانـ(Ø)ی، ژیر(Ø)ی، زیرەکـ(Ø)ی
کەسی سێیەمی تاك (Ø) : جوانـە(Ø)، ژیرە(Ø)، زیرەکـە(Ø)
کەسی یەکەمی کۆ (ین) : جوانـ(Ø)ین، ژیر(Ø)ین، زیرەکـ(Ø)ین
کەسی دوەمی کۆ (ن) : جوانـ(Ø)ن، ژیر(Ø)ن، زیرەکـ(Ø)ن
کەسی سێیەمی کۆ (ن) : جوانـ(Ø)ن، ژیر(Ø)ن، زیرەکـ(Ø)ن

بەم پێیە، لەبەر ئەوەی ڕەگی کار دەرنەکەوتوە و (ە)ی مۆڕفیمی ئێستا لە کەسی سێیەمی تاك دەرکەوتوە، وایانزانیوە کارە و بە کاریان داناوە. تەنانەت هەندێ کەس تێکڕای ڕاناوە دەرکەوتوەکانیشیان لەگەڵ (ە)ی مۆڕفیمی ئێستا بە کاری بێهێز داناوە.{لە

(1)ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی. (مایسی 1980). گەردانی – بوون... گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژمارە 80. بەغدا. ل13.
(2)ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی. (شوباتی 1985). کاری هەبوون. گۆڤاری کاروان. ژمارە (29). هەولێر. ل15.
(3)وریا عمر أمین. (ئاداری 1984). باسایەکی فۆنۆلۆجی. گۆڤاری کوردستان. ژمارە (66). بەغدا. ل52.
(4)عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول. (2014). مۆرفیمە ڕێزمانیەکانی کار. (نامەی دکتورا/1995). لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی. ل103.

سادەترین و لە بنجترین بەکارهێناندا، مۆرفیمی ئێستایی (ــە) لە شەش ڕێژەدا دەردەکەوێت، وەك}[1]:

مــن (م): ئێمه(ین)	مــن جوان (م): ئێمه جوان(ین)	من بۆ تۆ (م) : ئێمه بۆ تۆ (ین)
تۆ (یت): ئێوه (ن)	تۆ جوان (یت): ئێوه جوان (ن)	تۆ بۆ من (یت):ئێوه بۆ ئەوان (ن)
ئەو (ە): ئەوان(ن)	ئەو جوان (ە): ئەوان جوان(ن)	ئەو بۆ من (ــە):ئەوان بۆ ئێوه (ن)

سێت = (م، یت، ــە، ین، ن، ن)

مۆرفیمی (ە)ی کاتی ئێستا لە بنەڕەتدا واتای نزیکیی ئەگەیێنێ، بەهۆی ئەم واتایەوە توانیویەتی لە وشەسازیدا کۆمەڵێك ڕۆل ببینێ و بە پێی ئەو پێکهاتەی تیایدا بەشداری دەکا، بە دەکا، بە هەمان واتای نزیکی ئەرکی جیاواز ئەنجامدەدا[2].

زۆر لە زمانەوانانیش تا ئێستاش ئەو مۆرفیمی (ە)ی کاتی ئێستایەیان بە ڕاناوی لکاوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك داناوە. وەك زمانەوانێك دەڵێ: {من وای بۆ دەچم (ە) جێناوی لکاوی لکاوی کەسی سێیەمی تاکی دەستەی دووەمە}[3].

3ــ دانانی توخمی ڕەگی کاری تێنەپەڕی بەرکاری بە بکەر:

وەکو لە سەرەوە ئاماژەمان پێدا، ڕەگی تێنەپەڕ ئەو ڕەگانەن کە تەنیا یەك توخم یان کەس وەردەگرن و ئەگەر توخمەکە خۆی بە ئارەزوی خۆی کارەکە ئەنجامبدا، توخمەکە دەبێتە بکەر و ئەگەر کارەکەی بەسەردا بێ، دەبێتە بەرکار. چونکە بکەر: ئەو توخمەیە کارێك ئەنجامدەدا و بەرکار ئەو توخمەیە کارێکی بەسەردادێ. بەم پێیە، تێنەپەڕەکان دو جۆرن: **تێنەپەڕی بکەری:** ئەو ڕەگی کارانەن کە پێویستییان تەنیا بە توخمێکە بۆ بەڕێوەچون، ئەو توخمە بە خواستی خۆی کارەکە ئەنجامدەدا و دەتوانێ بیکا، نەیکا، یان پێش و دوای بخا. بە زۆری ئەو توخمە لە ئەنجامدا زیانی پێ ناگا، چونکە بە خواستی خۆیەتی و ئەگەر زیانی پێ بگا، کارەکە ئەنجامنادا. وەك لە کارەکانی: (هات، چو، دەروا، دانیشت، هەڵدەستێ، دەسوڕێتەوە، دەمێنێتەوە،......). **تێنەپەڕی بەرکاری:** ئەو ڕەگی کارانەن کە پێویستییان تەنیا بە توخمێکە بۆ بەڕێوەچون، ئەو توخمە بە خواستی خۆی کارەکە ئەنجامنادەدا و ناتوانێ نەیکا، یان پێش و دوای بخا، بەڵکو بەبێ خواستی خۆی کارەکەی بەسەردادێ. بە زۆری لە ئەنجامی ڕودانی ئەو

(1)پرۆفیسۆری هاریکار د. شێرکۆ بابان. (ئەیلولی 2006). مۆرفیمی ئێستایی (ـە) لە سێتی ڕێزمانیدا. گۆڤاری نوسەری نوێ. ژمارە (34). ل63.

(2)بۆ زانیاریی پتر سەیری ئەم باسە بکە: عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول. (2005). ئەرکەکانی مۆرفیمی (ە) لە زمانی کوردیدا. گۆڤاری سابات، بەشی کوردیی کۆلێژی زمانی زانکۆی سەلاحەددین. ژمارە (1). بەهاری (2005). ل38-40. یان لە ڕۆژنامەی هەرێمی کوردستان. ژمارە (118). ڕۆژی پێنجشەممە ڕێکەوتی 24/ 7/ 1977. ل16. یان چەند باسێکی وردی زانەوانی ـ کوردی. (2015). هەولێر. ل3ـ8.

(3)ئەورەحمانی حاجی مارف. (1987). ڕێزمانی کوردی. بەرگی یەکەم (وشەسازی). بەشی دوەم ـ جێناو ـ بەغدا. ل146.

جۆرە ڕەگانە توخمەکە زیانی پێدەگا. وەك لە کارەکانی: (خنکا، مرد، سوتا، دەکەوێ، دەرمێ، بو، پشکوت، باری، دەرزێ، خلیسکا،.....).

کەواتە؛ {(هەرچەندە کاری تێنەپەڕ دو جۆرە: (تێنەپەڕی بکەری)، کە توخمەکەی دەبێتە بکەر و (تێنەپەڕی بەرکاری)، کە توخمەکەی دەبێتە بەرکار، بەڵام هەردو جۆرەکەیان تێکەڵکردوە و بە تێنەپەڕی بکەرییان داناوە)}[1]. بۆ نمونە: زمانەوانێك بە لاساییکردنەوەی زمانی عەرەبی دەڵێ: (لازم ـ فعلێکە دەبێ لازم فاعلەکەی بێ و لێی جوێ نەبێتەوە و بە مفعول بە نەبێ)[2].

سەیر لەوەدایە، هەموو ئەوانە دەڵێن: بکەر ئەو کەسەیە کە کارێك ئەنجامدەدا و بەرکار ئەو کەسەیە، کارێکی بەسەردادێ. کەچی لەو ڕستانەی وەك:

ــ نەخۆشەکە مرد.

ــ مەلەوانەکە خنکا.

ــ پوشەکە سوتا.

بێ ئەوەی (نەخۆشەکە، مەلەوانەکە و پوشەکە) هیچ کارێکیان ئەنجامدابێ، بەڵکو کارەکانیان بەسەردا هاتوە، کەچی ئەوانە بە بکەری ڕستەکانیان دادەنێن. هەندێ جاریش بۆ ڕزگار بون لەم هەڵەیە، زاراوەی (بکەری ڕێزمانی) یان زاراوەی (کارا)یان بۆ هەردو فرێزە ناویەکەی بکەری و بەرکاری بەکارهێناوە.

4ـ هەڵە لە دۆخی فەرماندان:

ڕستەی فەرماندان چەند سیمایەکی هەیە:

1ـ فەرماندان ئەو ڕستانە دەگرێتەوە کە قسەکەر داوا لە گوێگر دەکا، گۆڕانکارییەکی (کارەکی، یان زارەکی) بۆ ئەنجامبدا (بهێنێتە ئارا). لەبەر ئەوە سەرەتا بە (ب)ی مۆرفیمی ئارایی دەستپێدەکا بۆ فەرمانکردن بە هێنانەئارا، ئینجا ڕەگی کار بۆ دەستنیشانکردنی گۆڕانکارییەکە.

2ـ قسەکەر داوا دەکا، ئەنجامدانی کارەکە لە کاتی ئێستادا بێ. بۆیە، (ه/ø)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا دەکەوێتە دوای ڕەگ.

3ـ قسەکەر کە کەسی یەکەمە، ناتوانێ فەرمان بە کەسی سێیەم بکا، چونکە لای ئەو نیە، بۆیە فەرماندان تەنیا ئاڕاستەی کەسی دوەم دەکرێ، چ تاك بێ، چ کۆ. لەبەر ئەوەی کەسی دوەم (فەرمانپێکراو) بەرامبەر کەسی یەکەمە (فەرماندەر)، لە کەسی دوەمی تاکدا پێویست بە ڕاناوێکی فۆرمدار ناکا، بۆیە ڕاناوەکە دەبێتە مۆرفیمی سفر (ø) و لەو کاتەدا (ه)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا دەرەکەوێ، بەڵام بۆ تێکەڵنەبونی کەسی دوەمی تاك و کەسی دوەمی کۆ، ئەگەر فەرمانەکە ئاڕاستەی کەسی دوەمی کۆ بو، ڕاناوی (ن)ی کەسی دوەمی کۆ دەرەکەوێ و لەو

(1)عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول. (1995). مۆرفیمە ڕێزمانیەکانی کار. (نامەی دکتورا). بەشی کوردی. کۆلێژی پەروەردە. زانکۆی بەغدا. ل60.

(2)سعید صدقی. (1928). مختصر صرف و نحوی کوردی. جزء (1). چاپخانەی نجاح. بەغدا. ل44.

کاتەدا مۆرفیمی (ە)ی کاتی ئێستا دەسوێ و دەبێتە سفر (ø). هەروەها ئەگەر ڕەگی کارەکە کۆتایی بە دەنگێکی بزوێن هاتبو. دیسان مۆرفیمی (ە)ی کاتی ئێستا دەسوێ و دەبێتە سفر(ø).

4ـ یاسای داڕشتنی لە تێنەپەڕ بەم شێوەیە دەبێ:

{(بـ)ی مۆرفیمی ئارایی + ڕەگی کار + (ø/ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا + ڕاناوی بکەر (ø) بۆ کەسی دوەمی تاك و (ن) بۆ کەسی دوەمی کۆ}. وەك:

ــ هەڵبستەø. هەڵبستـøن. دابنیشەø. دابنیشـøن. ڕابوەستەø. ڕابوەستـøن.

ــ بڕۆøø. بڕۆøن. بنوøø. بنوøن. بسوڕێـøø. بسوڕێـøن. بگەڕێـøø. بگەڕێـøن.

تێبینی دەکرێ لە چاوگە تێنەپەڕە (ا)ییەکاندا جگە لە مۆرفیمی کاتی ئێستا، مۆرفیمی کاتی داهاتوش لە فەرماندان هەیە، ئەمەش بەڵگەیە بۆ ئەوەی کاری فەرماندان سەرباری کاتی ئێستا، دوای کاتی ئێستاش دەگرێتەوە. وەك لە (سوڕان، گەڕان،....).

بۆ کاری تێپەڕیش بەم شێوەیە دەبێ:

{(بـ)ی مۆرفیمی ئارایی + ڕاناوی بەرکار لە دەستەی خاوەنی + ڕەگی کار + (ø/ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا + ڕاناوی بکەر (ø) بۆ کەسی دوەمی تاك و (ن) بۆ کەسی دوەمی کۆ}.وەك:

ــ بینوسەø. بینوسـøن. بیانکوژەø. بیانکوژøن. بیانسوتێنەø. بیانسوتێنـøن.

ــ بیانخۆøø. بیانخۆøن. بیشۆøø. بیشۆøن. بیڵێøø. بیڵێـøن. بیهاژۆøø. بیهاژۆøن.

تێبینییەکی گرنگ لێرەدا هەیە، کە فەرماندان لە تێنەپەڕە بەرکاریەکان دروستناکرێ، چونکە کەسەکە بەرکارە و نابێتە بکەر تا کارەکە ئەنجامبدا. ئەگەر فەماندانی لێ دروستکرا، واتایەکی تری خوازە دەبەخشێ. وەك ئەوەی دایکێك بە منداڵەکەی بڵێ: (بتۆپە). واتە بخەوە.

هەڵەیەکی تر لەوەدایە زۆرجار ئەو (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستایان بە ڕاناوی لکاوی کەسی دوەمی تاك داناوە. هەروەها زۆرجاریش کاری فەرماندان و کاری (داخوازی/ داهاتو/ مەرج)یان تێکەڵکردوە، کە جیاوازیەکەیان لەوەدایە، فەرماندان تەنیا بۆ کەسی دوەمە و داخوازی بۆ هەمو کەسەکانە، هەروەها داخوازی تەنیا مۆرفیمی کاتی داهاتوی تێدایە، بۆ داهاتوە و بۆ ئێستا نیە. وەك:

ــ ڕابوەستـøم. ڕابوەستـøی. ڕابوەستێـø. ڕابوەستـøین. ڕابوەستـøن. ڕابوەستـøن.

ــ بینوسـøم. بینوسـøی. بینوسێـø. بینوسـøین. بینوسـøن. بینوسـøن.

5ـ دانانی دو جۆری ڕەگ: ڕەگی ڕابوردو و ڕەگی ڕانەبوردو (داهاتو):

لە ڕێزمانی دێریندا دو جۆری ڕەگیان بۆ چاوگ دەستنیشانکردوە. ڕەگی ڕابوردو و ڕەگی ڕانەبوردو. (دوو ڕەگی کار بۆ فرمان دەست نیشان کراون ئەوانەن کە پێیان ئەوترێ {ڕەگی کاتی داهاتوو) و (ڕەگی کاتی رابوردوو)}[1]:

(1) د. وریا عمر أمین. (شوباتی 1984). کات و ڕەگی فرمان. گۆڤاری ڕۆژی کوردستان. ژمارە (65). ل78.

ــ **ڕەگی ڕابوردو:** بە کرتاندنی (ن)ی چاوگ و پیتەکەی پێش (ن)ی چاوگ، ئەوەی دەمێنێتەوە، بە ڕەگی ڕابوردویان داناوە.

ــ **ڕەگی ڕانەبوردو:** بە گۆڕینی چاوگەکە بۆ دەمکاتی ڕانەبوردو و کرتاندنی پێشگری (دە) و پاشگری ڕاناوی لکاو ئەوەی دەمێنێتەوە، بە ڕەگی ڕانەبوردویان داناوە. وەك لەم هێڵکاریەدا دیارە:

<u>دۆزینەوەی ڕەگی کار لە ڕێزمانی دێریندا</u>

قەدی چاوگ

چاوگ	ڕەگی ڕابوردو	نیشانەی قەد	نونی چاوگ	پێشگری دە	ڕەگی ڕانەبوردو	ڕاناوی لکاو
کوتان	کوت	ا	ن	دە	کوت	م
کێلان	کێل	ا	ن	دە	کێل	ی(ت)
گرتن	گر	ت	ن	دە	گر	ی/ا(ت)
ڕشتن	ڕش	ت	ن	دە	ڕێژ	ین
خواردن	خوار	د	ن	دە	خۆ	ن
تواندن	توان	د	ن	دە	توێن	ن
بردن	بر	د	ن	دە	بە	م
برین	بر	ي	ن	دە	بر	ی(ت)
جوین	جو	ي	ن	دە	جو	ی/ا(ت)
وەستان	وەست	ا	ن	دە	وەست	ین
سوران	سور	ا	ن	دە	سوڕێ	ن
هاتن	ها	ت	ن	دە	هێ	ن
ڕۆیشتن	ڕۆیش	ت	ن	دە	ڕۆ	م
فرین	فر	ي	ن	دە	فر	ی(ت)
خوشین	خوش	ي	ن	دە	خوش	ی/ا(ت)
چون	چ	و	ن	دە	چ	ین
سوتان	سوت	ا	ن	دە	سوتێ	ن
ڕوخان	ڕوخ	ا	ن	دە	ڕوخێ	ن
یارین	یار	ي	ن	دە	یار	م
خزین	خز	ي	ن	دە	خز	ی(ت)
کەوتن	کەو	ت	ن	دە	کەو	ی/ا(ت)
پشکوتن	پشکو	ت	ن	دە	پشکو	ین
مردن	مر	د	ن	دە	مر	ن
بون	ب	و	ن	دە	ب	ن

زۆربەی نوسەران بە هۆی لاساییکردنەوەی یەکتر، هەمان هەڵەیان دوبارەکردۆتەوە و بیریان لەوە نەکردۆتەوە، کە بە پێی لۆجیك نابێ چاوگ دو ڕەگی هەبێ، هەروەها

ئەوەشیان دەرنەخستوە هۆی ئەو دو فۆرمیە چیە؟. (ڕێزمانی کوردی پەیوەندیی نێوان ڕەگی ڕابوردوو و داهاتووی دەست نیشان نەکردووە، واتا ئەو یاسایانەی نەخستۆتە ڕوو کە بە هۆیانەوە ڕەگی داهاتووی فرمان وەردەگیرێ)[1].

لە ڕاستیدا، کار لە هەر زمانێکدا تەنیا یەك ڕەگی هەیە، ئەگەر ناوێزە نەبێ. ئەوەی زمانەوانانی توشی سەرلێشێوان کردوە، ئەو گۆڕانکاریەیە لە دەمکاتی ڕابوردو و ڕانەبوردو بەسەریاندا دێ. زمانەوانان بەبێ چونە بنج و بناوانی ئەو گۆڕانکاریانە و هۆکارەکانیان، یەکسەر بریاری بونی دو ڕەگی کاریان داوە.

لەبەر نەبونی دەستنوسی کۆنی کوردی و بەڵگەنامەی دێرینی نوسراو بە کوردی، ئەستەمە بگەینە بنچینەی ڕەسەنی زۆر لە ڕەگی چاوگەکان، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی، لەبەرئەوەی چاوگ پێکهاتوە لە {چاوگ = ڕەگی چاوگ + مۆرفیمی کاتی ڕابوردو + (ن)ی چاوگ}. کەواتە؛ ڕەگی ئاسایی هەر چاوگێك بریتیە لە {ڕەگی چاوگ = چاوگ – (مۆرفیمی کاتی ڕابوردو + (ن)ی چاوگ)}. واتە؛ دوای لێکردنەوەی (ن)ی چاوگ و مۆرفیمی کاتی ڕابوردو، ئەوەی دەمێنێتەوە، ڕەگی ئاسایی کارە. ئەوەش ئەو ڕەگەیە، کە لە ڕێزمانی دێریندا پێیان وتوە (ڕەگی ڕابوردو).

ئەو گۆڕانکاریانەی بەسەر هەندێ ڕەگدا دێن، چەند جۆرێکن و هۆکاری جیاوازیان هەیە:

1ـ هۆکاری هەڵتێگەیشتنی مۆرفیمی کاتی داهاتو:

زۆربەی زمانەوانان مۆرفیمی کاتی ڕابوردویان لەگەڵ ڕەگ تێکەڵکردوە و بە ڕەگی ڕابوردویان داناوە و مۆرفیمی کاتی داهاتویان لەگەڵ ڕەگ تێکەڵکردوە و بە ڕەگی ڕانەبوردو یان داهاتویان داناوە. بۆ نمونە بڕوانە (یاساکانی وەرگرتنی ڕەگی کاتی داهاتوو لە ڕابردوو)[2] لە ڕێزمانی دێرین، کە خشتەکان بەم شێوەیە دانراون:

---

(1) وریا عمر امین. (ئاداری 1986). چەند یاسایێکی مۆرفۆلۆجی دارشتنی فرمان. گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ. ژمارە (109). بەغدا. ل258.

(2) پرۆفیسۆر د. وریا عومەر ئەمین. (2009). ئاسۆیەکی تری زمانەوانی. چاپی دوەم. هەولێر. ل133-136.

چاووگ	ڕەگی ڕابردوو	ڕەگی داهاتوو
نووسین	نووسی	نووس
ماڵین	ماڵی	ماڵ
پژمین	پژمی	پژم
هێنان	هێنا	هێن
کێڵان	کێڵا	کێڵ
کێشان	کێشا	کێش
سووتان	سووتا	سووتێ
گریان	گریا	گرێ
ترسان	ترسا	ترسێ
ناردن	نارد	نێر
ژماردن	ژمارد	ژمێر
چاندن	چاند	چێن
کردن	کرد	کە
بردن	برد	بە

چاووگ	ڕەگی ڕابردوو	ڕەگی داهاتوو
دان	دا	دە
مان	ما	مێن
(دا)نان	نا	نێ
ژیان	ژیا	ژێ
هەڵ(سان)	سا	س
دروون	دروو	دروو
سوون	سوو	سوو
چوون	چوو	چ
بوون	بوو	ب
خەوتن	خەوت	خەو
سرەوتن	سرەوت	سرەو
ناشتن	ناشت	نێژ
ڕشتن	ڕشت	ڕێژ
گواستن	گواست	گوێز

ئەگەر سەرنجێکی ئەو خشتەیەی سەرەوە بدەین، دەبینین، لەو فۆرمانەی ناونراون ڕەگی ڕابوردو، ڕەگی کار و یەکێ لە ئەلۆمۆرفەکانی کاتی ڕابوردو (ا، ی، ت، د، و) تێکەڵکراون و بە ڕەگی ڕابوردویان داناون. چونکە وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد، چاوگ پێکهاتوە لە ڕەگی کار و مۆرفیمی کاتی ڕابوردو و نونی چاوگ. {ڕەگی کار + مۆرفیمی کاتی ڕابوردو + (ن)ی چاوگ}. ئینجا دوای کرتاندنی مۆرفیمی کاتی ڕابوردو ئەوەی دەمێنێتەوە بە ڕەگی ڕانەبوردو یان داهاتویان داناوە. لەوەش سەیرتر، لە چاوگە تێنەپەرە (ا)ییەکان و ئەو چاوگانەی تێپەرێنراون و هەندێ چاوگی تر (ێ)ی مۆرفیمی کاتی داهاتویان لەگەڵ ڕەگی کار تێکەڵکردوە و بە ڕەگی ڕانەبوردویان داناوە.

2- هۆکاری دەنگسازی:

هەندێ ڕەگی ئاسایی کە کۆتاییان بە دەنگێکی کپی وەك(س) یان (ش) هاتوە، لە دەمکاتی ڕانەبوردودا بە هۆی کارتێکردنی پێشگر و پاشگرە گرەکان ئەو دەنگە کپانە دەگۆڕن بۆ دەنگی گڕ و (س) دەبێتە (ز) و (ش) دەبێتە (ژ). وەك:

گەستن	←	گەز	دەگەزم
خواستن	←	خواز	دەخوازی
پاراستن	←	پارێز	دەپارێزم
کوشتن	←	کوژ	دەکوژێ
کرۆشتن	←	کرۆژ	دەکرۆژین
رشتن	←	رێژ	دەرێژن
مشتن	←	مێژ	دەمێژم
بێشتن	←	بێژ	دەبێژم
چەشتن	←	چێژ	دەچێژم
ناشتن	←	نێژ	دەنێژن
ناشتن	←	نێژ	دەنێژین
هاوێشتن	←	هاوێژ	دەهاوێژم

3- هۆکاری ڕەسەنایەتی:

هەندێك ڕەگ هەن گۆڕانکاریی مێژوییان بەسەردا هاتوە و لە دەمکاتی ڕانەبوردودا، ڕەگەکان بەرەو بنچینە ڕەسەنەکەی خۆیان دەچنەوە. هەرچەندە دەستنوسی دێرین و بەڵگەنامەی نوسراوی کۆنمان بەردەست نیە، بۆیە فۆڕمە ڕەسەنە بنچینەییەکە کوتومت دیارنیە، بەڵام بە خەمڵاندن مەزەندە دەکرێ، کە هەندێ ڕەگ فۆنیمی زیادەیان بەدوادا هاتبێ. واتە؛ لە نێوان ڕەگی کار و مۆرفیمی کاتی ڕابوردودا، فۆنیمێك یان پتر ئاخنرابێ و لە دەمکاتی ڕانەبوردودا ئەو فۆنیمە زیادانە بسوێن. وەك:

هەندێکیان فۆنیمی (ر)یان خراوەتە سەر:

- **خواردن ← خوەردەن ← خوەر ← خوە ← خۆ**
- **شوشتن ← شوەردەن ← شوەر ← شوە ← شۆ**
- **کردن ← کەردەن ← کەر ← کە**
- **بردن ← بەردەن ← بەر ← بە**
- **ڕۆیشتن ← ڕەوتەن ← ڕەوت ← ڕەو ← ڕۆ**

هەندێکیان فۆنیمی (س)، یا (ش/یش)یان لە دوادا هاتوە، کە گریمانەی ئەوە هەیە، لە (is)ی ئینگلیزی و (است)ی زمانە ئێرانیەکان مابێتەوە، کە تا ئێستاش لە دیالێکتی خواروی کوردیدا وەکو مۆرفیمی کاتی ئێستا هەر ماوە[1]:

- **خستن ← خەستەن ← خەس ← خە.**

(1) وەك لە وشەکانی (هەس = هەیە، فرەس = زۆرە، .....هتد).

- **نوستن ← نوست ← نوس ← نو.**
- **ويستن ← ويستەن ← ويس ← و(ێ) (ێ ـ مۆرفيمى كاتى داهاتوە).**
- **گەيشتن ← گەيشتەن ← گەيش ← گە.**
- **شوشتن ← شوش ← شوە ← شۆ.**
- **ڕۆيشتن ← ڕۆيش ← ڕۆ .**

لە ڕاستيدا ساغكردنەوەى بنچينەى ڕەسەنى ئەو جۆرە ڕەگانە پێويستيى بە توێژينەوەيەكى وردى ئيتيمۆلۆژى هەيە، تاكو بنج و بناوانى ئەو ڕەگانە دەربێنێ و ئەو گۆڕانكاريانە دەربخا كە بە درێژايى مێژو بە هۆى گۆڕانى زمان بەسەريان‌دا هاتوە.

4ـ هۆكارى ناوێزە:

هەندێك ڕەگ هەن ناوێزەن و لەوەدەچێ، لە دو بنجى جياواز دروستبوبن. وەك:

- **وتن ← وت ← و ← لَێ ← ڵ**
- **هێشتن/ هێڵان ← هێشت ← هێش ← هێڵ**

دەنگى (هـ) لە هەمو زمانەكاندا دەنگێكى نەخوازراوە (مكروه/hateful)، چونكە هەواى زۆرى پێويستە بۆ گۆكردنى، وەك لە وشەكانى (school, night, neighbor…) دەنگى (هـ/h) گۆناكرێ. هەروەها لە كورديدا لەسەرەتاى وشە دەسوێ وەك لە وشەكانى **(هەسپ ← ئەسپ، هوشيە ترێ ← وشيە ترێ، هێوارە ← ئێوارە، هەنگوتك ← ئەنگوتك، هاسان ← ئاسان، هەفتە ← حەفتە، هوربون ← وربون، هێسك ← ئێسك....)**. بەم پێيە لە چاوگى (هاتن)يشدا (هـ)ى سەرەتا دەسوێ و (ا)يەكيش لە بنەڕەتدا مۆرفيمى كاتى ڕابوردوە و لە ڕانەبوردودا مۆركى خۆى وەردەگرێتەوە و دەبێتە (ێ)ى مۆرفيمى كاتى داهاتو. بەم پێيە ڕەگەكە لە زارى كورديى ناوەڕاستا دەرناكەوێ:

- **هاتن ← هات ← هێ ← ێ.**

6ـ دانانى (اندن) بە پاشگرى تێپەڕاندن:

(ڕەگى كار بريتيە لەو مۆرفيمەى كە هێمايە بۆ ڕوداوێك)[1]. لە كاردا تەنيا يەك مۆرفيم چەمكى ڕوداوەكە دەبەخشێ، ئەويش ڕەگى كارە. بەم پێيە هەر كارێك تەنيا يەك ڕەگى هەيە. بۆ هەر چەمكێكى تر جگە لە خودى ڕوداوەكە، مۆرفيمى تايبەتى هەيە.

ڕوداوەكانيش يا سروشتين (واتە؛ خۆنەكردن)، يا دەسكردن (واتە؛ خۆكردن). ڕوداوى سروشتى ئەوەيە كە بكەرى نيە و بەركارى هەيە. (واتە؛ كەسەكەى يا تۆخمەكەى دەبێتە بەركار نەك بكەر، چونكە ئەنجامدانى كارەكە لەژێر دەسەڵاتى تۆخمەكەدا نيە و تۆخمەكە

(1) ئەم برگەيە لە نامەى دكتۆراى نوسەر (1995)، (مۆرفيمە ڕێزمانيەكانى كار) وەرگيراوە، لە بەشى چوارەم، بەندى يەكەم، (تێپەڕاندن). ل130-137.

به ناچاری دەکەوێتە ژێر کاریگەریی کارەکە و کارەکەی بەسەردا دێ، نەك خۆی ئەنجامی بدا). ئینجا لەبەر ئەوەی بکەرەکەی سروشتە، بیرت بۆ بکەر ناچێ، هەرچەندە دەشێ لێکدانەوەی زانستی یا ژیربێژیی بۆ بکرێ، بەڵام ئەمە ئەرکی زمانەوان نیە، چونکە بابەتەکە لە بابەتەکە لە زمانەوانی دەرچێ و لە ئەنجامدا ناو[1] لە ئارادا نامێنێ و هەر ناوێك دەبێتە هێمای ڕوداوێك بۆ بکەرێکی زور خۆی. کەواتە؛ کار لە ڕوی خۆکردی و خۆنەکردی دەکرێ بەم بەشانە:

1- کاری خۆنەکرد (سروشتی): ئەو ڕوداوەیە کە بکەری نیە. لەهەر تافێکدا بێ، بیرت بۆ بۆ بکەر ناچێ، دەشێ، بیرت بۆ هۆ)وسیلة) یان ئامێر[2] بچێ. وەك: (کەوتن، پشکوتن، مردن، خزین، تەقین، ....هتد). زۆربەی چاوگە (ا)ییە تێنەپەڕەکان لە زمانی کوردیدا کاری سروشتین: (سوتان، شکان، پسان، خنکان، دران، بران، ڕژان، ترسان، کرتان، تاسان، ڕمان، تکان، قڵیشان، ترشان، ڕوخان، پچڕان، بزرکان، دامرکان، کوژانەوە، ڕوتانەوە، توانەوە، ....هتد).

2- کاری خۆکرد (دەسکرد): ئەو کارەیە کە بکەری هەیە. خۆی بە خواست و ئارەزوی خۆی ڕوداوەکە ئەنجام دەدا. دەتوانێ بیکا، یا نەیکا. وەك: (هاتن، چون، هەڵستان، دانیشتن، چەقین، وەرین، ڕۆیشتن، سوڕانەوە، پارانەوە، جوڵانەوە، جەنگان، فرین، وەستان، توران، ....هتد).

ئەگەر لەم چاوگانەی سەرەوە (خۆکرد و خۆنەکرد) وردبینەوە و گەردانیان بکەین، دەبینین، هەریەکەیان هێمای ڕوداوێکن و دەبێ ئەم ڕوداوە بەسەر کەسێك یا شتێکدا ڕوبدا. واتە؛ هەردەم پێویستیی بە کەسێك یا شتێکە، بۆ ئەوەی کارەکەی بەسەردا ئەنجام بدرێ. ئەگەر پێویستیەکە کارەکەی بەسەردا هاتبێ و خۆی بەسەر خۆیدا نەهێنابێ، ئەو پێویستیە دەبێتە بەرکاری کارەکە. لەم جۆرە کارانەدا بکەرەکەی هێمای بۆ نەکراوە و لە ئارادا نیە، وشە یا مۆرفیم هێمان بۆ بونێکی ناو بیری مرۆڤ. بەڵام ئەگەر پێویستیەکە کارەکەی بەسەر خۆیدا هێنابێ، ئەو پێویستیە دەبێتە بکەری کارەکە. بەم دو جۆرە کارە دەوترێ تێنەپەڕ، چونکە کاریگەریی ئەم کارە تەنیا یەك پێویستی دەگرێتەوە، بکەر بێ، یا بەرکار.

3- کاری تێکەڵ: جۆرێکی تر لە کار هەیە، تێکەڵە لە هەردو جۆری خۆکرد و خۆنەکرد. واتە؛ دو پێویستیی هەیە. کارەکە بەرامبەر یەکێکیان خۆکردە و ئەم پێویستیە دەبێتە بکەری کارەکە، بەرامبەر ئەوی تریان خۆنەکردە و ئەم پێویستیە دەبێتە بەرکاری کارەکە. بەم جۆرە

(1) نعیم علویه. (1984). بحوث لسانیه بین نحو اللسان ونحو الفکر. المؤسسه الجامعیه للدراسات والنشر والتوزیع. لبنان، بیروت. ص268.

(2) Fillmore, Charles, J. (1968). The case for case, in Emmor Bach and Robert T. Harms, (eds), Universals in Linguistic Theory, Holt, Rinehart and Winston, New York. P24.

کارانە دەوترێ تێپەڕ. وەك: (نوسین، کوشتن، گرتن، ....هتد). کەواتە؛ بە شێوەیەکی گشتی کارەکان دابەشی دو پۆل دەکرێن:

تێنەپەڕ: ئەو کارەیە کە یەك پێویستیی سەرەکی دەوێ. ئەگەر ئەو پێویستیە خۆی بە خواست و ئارەزوی خۆی کارەکە ئەنجام بدا، بەو کارە دەوترێ، (تێنەپەڕی بکەری). وەك: (هاتم، چوم، هەڵسای، دانیشتی، چەقی، وەڕی، ڕۆیشتن، سوڕایەوە، دەپاڕانەوە، دەجوڵانەوە، دەجەنگان، دئەفڕین، دەوەستان، دەتوران، ....هتد). لەمانە ڕاناوە لکاوەکان (م، ی، ø، ین، ن، ن) بکەری کارەکەن.

ئەگەر پێویستیەکە کارەکەی بە خواست و ئارەزوی خۆی ئەنجام نەدابێ و بەسەریدا هاتبێ، بەو کارە دەوترێ: (تێنەپەڕی بەرکاری). وەك: (سوتام، شکام، پسای، خنکای، دڕا، بڕا، ترساین، تاساین، بۆرژان، خوسان، قڵیشان، ترشان، ....هتد). ڕاناوە لکاوەکان بەرکاری کارەکەن.

تێپەڕ: ئەو کارەیە کە دو پێویستیی سەرەکیی دەوێ. یەکەمیان بە خواستی خۆی کارەکە دەکا، پێی دەوترێ بکەر، دوەمیان خواست و ئارەزوی نیە و یەکەمەکە کارەکەی بەسەردا دەهێنێ، پێی دەوترێ بەرکار. وەك: (دەینوسم، دەتگرین، دەیانکوژن، دەتانبەن...هتد). لەم نمونانەدا ڕاناوەکانی (ی، ت، یان، تان....) بەرکارن و ڕاناوەکانی (م، ی، ø، ین، ن، ن) بکەرن.

ئەگەر بە وردی بەراوردێکی چاوگە تێنەپەڕەکان بکەین، دەبینین، بە گشتی پێکهاتون لە {ڕەگی کار + نیشانەی چاوگ/(مۆرفیمی کاتی ڕابوردو) + نونی چاوگ}. لە ئەنجامی گەردانکردنیان بۆمان دەردەکەوێ کە (ن)ی چاوگ نونێکی کۆی بێلایەنە. واتە؛ (ناگەڕێتەوە بۆ هیچ کەس و شتێك) و لە جێی پێویستییەکی سەرەکی (بکەر یا بەرکار) هاتوە:

پێویستیی سەرەکی	تێنەپەڕی بکەری			تێنەپەڕی بەرکاری		
ڕاناوەکان	هاتن	چون	وەستان	سوتان	کەوتن	مردن
من	هاتم	چوم	وەستام	سوتام	کەوتم	مردم
تۆ	هاتی	چوی	وەستای	سوتای	کەوتی	مردی
ئەو	هاتØ	چوØ	وەستاØ	سوتاØ	کەوتØ	مردØ
ئێمە	هاتین	چوین	وەستاین	سوتاین	کەوتین	مردین
ئێوە	هاتن	چون	وەستان	سوتان	کەوتن	مردن
ئەوان	هاتن	چون	وەستان	سوتان	کەوتن	مردن

ڕاناوەکان لە تێنەپەڕی بکەری دەبنە بکەر و لە تێنەپەڕی بەرکاری دەبنە بەرکار، چونکە لە یەکەمدا خۆکردن و لە دوەمدا خۆنەکردن. ڕاناوە لکاوەکان (ن)ی چاوگیان لاداوە و لە جێگای (ن) هاتون. کەواتە؛ (ن)ی چاوگ نونێکی کۆی گشتی دەستنیشان نەکراوە، هەمو ئەو پێویستیە سەرەکیانە دەگرێتەوە (بکەر یا بەرکار) کە کارەکە پێویستیی پێیان هەیە. واتە؛ لە کاری تێنەپەڕدا (ن)ی چاوگ یان جێگەی پێویستیی بکەر یان بەرکار دەگرێ.

کاری تێپەڕ دو پێویستیی سەرەکیی هەیە (بکەر و بەرکار). کەواتە؛ لە تێکەڵکردنی هەردوکیان کارێکی تێپەڕ دروستەبێ. واتە؛ ئەگەر (ن)ێکی تر بخەینە سەر چاوگی تێنەپەڕ، دەبێتە دو (ن)، یەکێکیان جێی بەرکار دەگرێ و دوەمیان جێی بکەر. وەك:

سوتام ← سوتانم　　خنکام ← خنکانم
سوتای ← سوتانت　　خنکای ← خنکانت
سوتاØ ← سوتانی　　خنکاØ ← خنکانی
سوتاین ← سوتانمان　　خنکاین ← خنکانمان
سوتان ← سوتانتان　　خنکان ← خنکانتان
سوتان ← سوتانیان　　خنکان ← خنکانیان

لێرەدا سێ خاڵی گرنگ تێبینی دەکرێن:-

1ـ لە ئەنجامی بە دوای یەکدا هاتنی دو دەنگی (ن)، لە ڕوی دەنگسازیەوە کارێکی زۆر ئاسان نیە، لەبەر ئەوە لە هەندێ ناوچەدا (کوردیی ناوەڕاست) دەنگی (د) دەبێتە ناوبڕ و کاری گۆکردن ئاسان دەکا. ئەم دەنگە لە ناوچەکانی تردا (کوردیی ژورو و شارەزور) کەم بەکاردەهێنن. لەو ناوچانەی بەکاردەهێنرێ، ئەرکی دەنگی (ا)ی کەمکردوە، کە لە بنەڕەتدا ئەو

مۆرفیمی کاتی ڕابوردوە و خۆی بوەتە نیشانەی چاوگی تێپەڕێنراو و ئەرکی مۆرفیمی کاتی ڕابوردوش ئەبینێ، کە لە ڕاستیدا دەنگی (ا) مۆرفیمی کاتی ڕابوردوە و دەنگی (د) تەنیا ناوبرە.

2- لەبەرئەوەی زۆربەی چاوگە (ا)ییەکان تینەپەری بەرکارین و زۆربەی چاوگە تینەپەڕەکانی تر بکەرین، بۆیە هەر چاوگێکی تینەپەڕ ئەگەر (ا)یی نەبێ، دەکرێتە (ا)یی، ئینجا نونێکی تری دەخرێتە سەر. واتە؛ ئەگەر مۆرفیمی کاتی ڕابوردو /(نیشانەی چاوگ)ەکە (ت، د، ی، و) بێ، دەگۆڕێ بە (ا) و چاوگەکە دەبێتە چاوگێکی تینەپەری بەرکاری (خۆنەکرد)، ئینجا (ن)ێکی تێنەپەری بکەری (خۆکرد)ی دەخرێتە سەر و دەبێتە تێپە خەوتن ← خەوان ← خەوانن ← خەواندن

چون ← چوان ← چوانن ← چواندن

فرین ← فران ← فرانن ← فراندن

ئەم یاسایە ئەو چاوگانەش دەگرێتەوە، خۆیان تینەپەری بەرکارین و چاوگی (ا)یی نین:

کەوتن ← کەوان ← کەوانن ← کەواندن

مردن ← مران ← مرانن ← مراندن

خزین ← خزان ← خزانن ← خزاندن

3- هەر چاوگێك تەنیا یەك نونی چاوگی هەیە، لەم چاوگە تێپەڕێنراوانەدا دو (ن)ی چاوگ هەن. (ن)ی یەکەم لەکار دەکەوێ و لە ئەرکی (ن)ی چاوگ دەشۆرێ و دەبێتە دەنگێکی ئاسایی چاوگەکە:

سوتاندن ← سوتاندم ← سوتانم ← نەسوتێنم

خەواندن ← خەواندم ← خەوانم ← نەخەوێنم

مراندن ← مراندی ← مرانی ← نەمرێنی

کرداری تێپەڕاندن دەتوانێ، هەندێ لە ناوەکانیش بکاتە چاوگی تێپەڕێندراو:-

تەقە ← تەقان ← تەقانن ← تەقاندن

قیژە ← قیژان ← قیژانن ← قیژاندن

گرمە ← گرمان ← گرمانن ← گرماندن

شیعر ← شیعران ← شیعرانن ← شیعراندن

7- دانانی (را) و (رێ) بە ئامرازەکانی بکەرنادیاری ڕابوردو و ڕانەبوردو[1]:

(1)ئەم برگەیە لە نامەی دکتورای نوسەر (1995)، (مۆرفیمە ڕێزمانیەکانی کار) وەرگیراوە، لە بەشی چوارەم، بەندی پێنجەم، (بکەرنادیار). ل166-172.

جامعة دهوك
كلية التربية الاساس

ابحاث المؤتمر العلمي الدولي الرابع المشترك الثاني
"المستجدات الحديثة في التعليم العالي في ظل التعليم الالكتروني"
16-17 كانون الاول 2020 (المجلد الثاني)

الجامعة العراقية
مركز البحوث والدراسات

مۆرفیمی بکەرنادیار ئەو مۆرفیمەیە کە ئەرکی ئەنجامدانی کارێك دەداتە پاڵ توخمێك (کەس یا شت)ێکی دەستنیشاننەکراو. مۆرفیمی ڕەسەنی بکەرنادیار لە زمانی کوردیدا پیتی (ر)ە. ئەم مۆرفیمە دەتوانێ دو ئەرك ئەنجام بدا:

یەکەم- ئاوەڵناوی بکەر:-

مۆرفیمی (ر) دەتوانێ، بە شێوەیەکی بەردەوامی، ئەرکی ئەنجامدانی کارێك بداتە پاڵ توخمێکی دەستنیشاننەکراو. ئەم کارە دەبێتە ڕوخسارێك بۆ دەستنیشانکردنی ئەو توخمە. یاسای داڕشتنی ئاوەڵناوی بکەریش بەم شێوەیە:

ڕەگی کار + مۆرفیمی بەستنی (ە) + مۆرفیمی بکەر نادیار (ر).

نوسین	**: نوس**	**+ ە + ر**	**← نوسەر**
خوێندن	**: خوێن**	**+ ە + ر**	**← خوێنەر**
توێژینەوە	**: توێژ - ەوە**	**+ ە + ر**	**← توێژەرەوە**
بینین	**: بین**	**+ ە + ر**	**← بینەر**

شێوەی بەردەوامیەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ نەبونی نیشانەکانی کات لە ڕەگی کاردا. تەنانەت لەو چاوگانەش کە تێپەڕێنراون، مۆرفیمی کاتی داهاتو (ێ) هەیە، بەڵام بەهۆی بەدواداهاتنی (ن)ی چاوگ لە ئەرك کەوتوە، وەك:

سوتان	**← سوتاندن**	**← سوتێنەر**
کرتان	**← کرتاندن**	**← کرتێنەر**
وەستان	**← وەستاندن**	**← وەستێنەر**
تۆقین	**← تۆقاندن**	**← تۆقێنەر**

ئەو ڕەگانەی کە لە بڕگەیەکی کورت، یا دو دەنگ پێکهاتون، کەم بە تەنیا بەکاردێن، دەبێ بەرکارێکیان وەك دیارخەر لەگەڵدا بەکاربێ:

کردن	**← کە**	**← نوێژکەر، نانکەر، کارکەر**
دان	**← دە**	**← ناندەر، ڕەنجدەر، هاندەر**
بردن	**← بە**	**← خوێنبەر، نامەبەر، هێرشبەر**

ئەو ڕەگانەی کۆتاییان بە دەنگی (ڕ) یا (ر) هاتوە، زۆرتر وەکو خۆیان بەکارەهێنرێن و مۆرفیمی (ر)ی بکەری وەرناگرن، وەك:

بڕین	**← بڕ**	**← نانبڕ، سەربڕ، دۆبڕ**
گرتن	**← گر**	**← ڕێگر، جێگر، گوێگر**
گۆڕان	**← گۆڕ**	**← خۆگۆڕ، جێگۆڕ، ڕێگۆڕ**

هەندێ جار لەسەر ئەم کێشە (وزن)، واتە؛ (دیارخەر + ڕەگ)، ئاوەڵناوی بکەر لە هەندێ چاوگی تریش دروستەکرێ:

کوشتن ← **کوژ** ← **پیاوکوژ**

ماڵین ← **ماڵ** ← **بەفرماڵ**

خواستن ← **خواز** ← **خێرخواز**

لەو ڕەگانەشدا کە کۆتاییان بە بزوێن هاتوە، (ە)ی مۆرفیمی بەستن دەرناکەوێ، وەك:

خواردن ← **خۆ** ← **نانخۆر**

شوشتن ← **شۆ** ← **جلشۆر**

کردن ← **کە** ← **دارکەر**

هەندێ جاریش لە بری بەرکارە دیارخەرەکە، پیتی (ب) ئەخرێتە پێش فۆرمەکە، بۆ دروستکردنی ئاوەڵناوی بکەر:

کردن ← **کە** ← **کارەکەر، دارکەر، نانکەر، نوێژکەر، (بکەر).**

دان ← **دە** ← **نانەدەر، پاڵدەر، ڕەنجدەر، هاندەر، (بدەر).**

ئەم پەیڕەوە وەك یاسایەك بەکارهێنراوە، بۆ دروستکردنی چەندین ئاوەڵناوی بکەری تر، کە لە بنجدا یاسایەکی گشتی نیە، بەتایبەتی بۆ ئەوانە بەکارناهێنرێ، کە بە (ر) کۆتاییان نەهاتوە:

کوشتن ← **کوژ** ← **بکوژ.**

نوسین ← **نوس** ← **بنوس.**

خواردن ← **خۆ** ← **بخۆر.**

گۆڕین ← **گۆڕ** ← **بگۆڕ.**

ئەم فۆرمە لە شێوەی نەرێش بەکارهاتوە:

نەکەر ← **کارنەکەر، گوێ نەکەر**

نەخۆر ← **ماڵ نەخۆر (ماڵی نەکەر نەخۆری لۆ چەکمە سۆری)**

نەگۆر ← **ڕێژەی نەگۆر**

مۆرفیمی (ر)ی بکەری، ئەلۆمۆرفی تریشی هەیە، وەك (یار: فرۆشیار، کڕیار، ژمێریار...)

لە ئاوەڵناوی بکەردا، تێبینی ئەوە دەکرێ، کە لە کاری تێنەپەڕ دروستناکری. چونکە دەبێ کارەکە بکەر و بەرکاری هەبێ. بەزۆری بکەرەکە بە نادیاری دەبێتە بکەرێکی بەردەوام و هەمیشەیی بۆ بەرکارەکە.

دوەم- بکەر نادیار(مبنی للمجهول – Passive Voice):

مۆرفیمی (ر) جگە لە دروستکردنی ئاوەڵناوی بکەر، دەتوانێ، ڕستەی بکەرنادیاریش دروستبکا، بەوەی کە ئەرکی ئەنجامدانی کارێك دەداتە پاڵ توخمێکی دەستنیشان نەکراو بە شێوەیەکی کاتی، کاتەکەش بەپێی مۆرفیمەکانی کات دیارەکرێ. یاسای دروستبونی ڕستەی بکەرنادیاریش بەم شێوەیەیە:

(ڕەگی کار + (ر)ی مۆرفیمی بکەری + مۆرفیمەکانی کات {(ە-) + (- ێ) بۆ داهاتو، (-ا) بۆ ڕابوردو}.

ژ	بکەر	بەرکار	کار	جۆری ڕستە
1-	هەستیار	هۆنراوەیەکی	نوسی	بکەردیار
(أ)				
2-	ر	هۆنراوەیەك	نوسرا	بکەرنادیار
1-	هەستیار	هۆنراوەیەك	ئەنوسێ	بکەردیار
(ب)				
2-	ر	هۆنراوەیەك	ئەنوسرێ	بکەرنادیار

تەنیا جیاوازیی لە نێوان ڕستەکانی (1) و (2)دا، گۆڕانی بکەرە لە کەسێکی دیار و ئاشکرا بۆ توخمێکی نادیار و دەستنیشاننەکراو. واتە؛ لە هەردوکیان بکەر هەیە، بەڵام لەیەکەمدا دەستنیشان کراوە و لە دوەمدا دەستنیشان نەکراوە. شتێکی ئاساییە کاتێ -بکەر– نادیار بێ، پێویست بە ڕاناوی لکاو ناکا. بۆیە، ڕاناوی لکاوی (ی) لە ڕستەی (2أ) نەما. بەرکاریش وەکو خۆی هەر بە بەرکاری دەمێنێتەوە.

کرداری بکەرنادیاریش وەکو ئاوەڵناوی بکەر لە کارە تێپەڕەکان دروست دەکرێ، چونکە دەبێ ڕستەکە هەردو پێویستیە سەرەکیەکەی هەبێ (بکەر و بەرکار). بۆ ئەوەی، کاتێك بکەر دەبێتە نادیار، پێویستییەك بە – دیار- ی بمێنێتەوە. هەروەك دەبینین، ئەگەر بکەر و بەرکار هەمان کەسیش بن، هەر لەیەك دەترازێن و لەیەك جیا دەکرێنەوە، وەك:

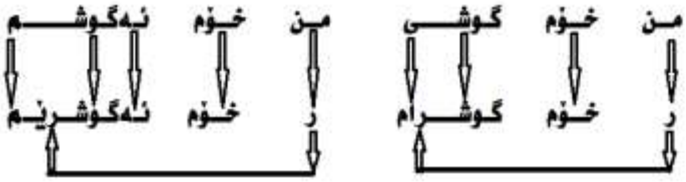

لەم ڕستانەدا دەرکەوێ، کە بکەر هەرماوە، بەڵام لە کەسێکی دیارەوە گۆڕا بۆ توخمێکی (کەس، شت،...) نادیار. واتە، لە ڕستەکانی دووەمدا (من) بکەر نیە، بەڵکو توخمێکی نائاشکرایە. کەواتە، دەبێ، بکەر و بەرکار هەبن و لەیەك بترازێن. بۆیە ئەم کردارە لەگەڵ تێنەپەڕدا ناکرێ، چونکە تێنەپەڕ، یا بکەری هەیە، یا بەرکار.

لە کارە تێپەڕێنراوەکاندا، چاوگە تێنەپەڕەکە بەگشتی وەکو ڕەگی کار ڕەفتار دەکا. وەك:

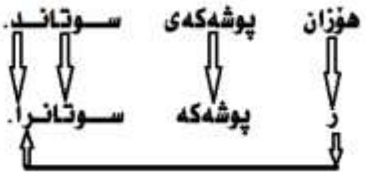

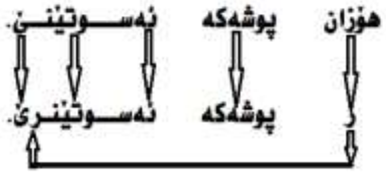

ڕستەی یەکەم، کە لە تافی ڕابوردو دایە، بە زۆری بەم شێوەیە بەکاردەهێنرێ:

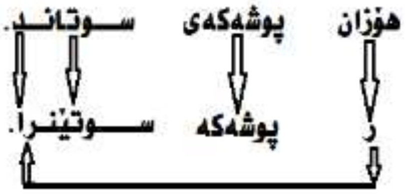

ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ چەند هۆیەك:

1- بەزۆری بۆ وەرگرتنی ڕەگی کار، کارەکە دەخەنە کاتی ڕانەبوردو و مۆرفیمی کاتی ئێستا (ە)ی لێ دەکەنەوە لەگەڵ ڕاناوی لکاو، ئەوەی دەمێنێتەوە بە ڕەگی کاری دادەنێن:

(ئە/دە)سـوتێنـ(م) ← سـوتێن.

2- لە بکەرنادیاردا، چونکە مۆرفیمی کاتی تایبەتی خۆی هەیە {(ە-)+(-ێ)، (-ا)} و (ا،ێ) لە دوای مۆرفیمی بکەری (ر)دەرکەون. بۆیە، مۆرفیمەکانی تری ناو چاوگەکە، ڕۆلیان نامێنێ، کامەیان بەکاربهێنرێ، مەبەستەکە لە ڕوی کاتەوە ناگۆڕێ.

3- لەڕوی دەنگسازییەوە، هەردوکیان گۆدەکرێن: (سوتێنرا، سوتاندرا)، بەڵام ئەم دیاردەیە لە ڕانەبوردو، گۆکردنی ئاسان نیە، (دەسوتێندرێ)، (دەسوتانرێ*).

لە هەندێ کاری تێپەڕدا بەتایبەتی تێپەڕە (واویەکان) و (ئەوانەی) ڕەگەکانیان بەدەنگی (ڕ)، یا (ر) کۆتایی هاتوە، گۆکردنی مۆرفیمی (ر) لەڕوی دەنگسازیەوە کارێکی ئاسان نیە. گۆنەکردنیشی دەبێتە هۆی نەمانی بکەر لە ڕستەکەدا. بۆیە، لەو کاتەدا کە مۆرفیمی بکەری (ر) گۆناکرێ، کارەکە لە تێپەڕەوە دەگۆڕێ بۆ تێنەپەڕێکی بەرکاری (یا ئەلفی)، وەك:

یەخەی دڕی	← یەخەی دڕرا	← یەخەی دڕا
ئاودکەی بڕی	← ئاوەکە بڕرا	← ئاودکە بڕا
گەنمەکەی فرۆشت	← گەنمەکە فرۆشرا	← گەنمەکە فرۆشا
چەقۆکەی سوو / سوی	← چەقۆکە سورا	← چەقۆکە سوا
جلەکەی دروو / دروی	← جلەکە درورا	← جلەکە دروا
پێستەکەی گروو / گروی	← پێستەکە گرورا	← پێستەکە گروا

8ـ دانانی (ت)ی ناوپری کۆتایی کارەکان بە بەشێك لە ڕاناوی لکاوی کەسی دووەمی تاك و کەسی سێیەمی تاك:

پاری یەکەم: دەنگە بزوێنەکان و ناوبڕەکان:ـ

بزوێنەکان ئەو دەنگە گرانەن، لە کاتی گۆکردنیان دەم کراوەیە و هەوا لە سیەکان بەبێ بەربەست دێتەدەرەوە. هەرچەندە گۆکردنی دەنگی (هـ) لە هەمو دەنگێکی تر بێ بەربەستترە، بەڵام لەبەر ئەوەی دەنگی (هـ) دەنگێکی کپە، بە بزوێن دانانرێ. کەواتە؛ دەنگی بزوێن دو سیمای هەیە:

1ـ لە کاتی گۆکردنیان دەم کراوەیە و هەوا لە سیەکان بێ بەربەست دێتە دەرەوە.

2ـ هەمو دەنگە بزوێنەکان دەنگی گڕن و لە کاتی گۆکردنیان تاڵەژێیەکان دەلەرێنەوە.

ڕێژەی کرانەوەی دەم لە دەنگەکان بە گشتی و دەنگە بزوێنەکان بەتایبەتی جیاوازە. هێزی هەر بزوێنێك لەو ڕێژەی کرانەوەی دەمەدایە. واتە؛ لە هەر بزوێنێك تاکو ڕێژەی کرانەوەی دەم زیاتر بێ، هێزی لەو بزوێنە زۆرترە کە ڕێژەی کرانەوەی دەم، لە کاتی گۆکردنی کەمترە. وەك لەم خشتەیەدا دیارە:

ڕێژەی کرانەوەی دەم	دەنگەکان	جۆری دەنگ
کرانەوەی زۆر	ا	بزوێنەکان
کرانەوەی ناوەندی	ۆ ێ	
کرانەوەی ناسایی	ە	
نیمچەکراوە	ی و	نیمچەبزوێن
نیمچەداخراو	س، ش، ف، ڤ، م، ...	نەبزوێن
داخراو	ب، پ، د، ك، گ، ...	

به میكانیزمی بەدوای یەكداهاتنی دەنگە بزوێن و نەبزوێنەكان، كرداری ئاخاوتن دێتەدی. بەم پێیە، ئەگەر دو بزوێن لە گۆكرددندا بەدوای یەكدا هاتن، لەبەرئەوەی لە هەردوكیان دەم كراوەیە، كرداری ئاخاوتن ڕونادا، ئینجا بۆ بەردەوامبونی كرداری ئاخاوتن، یەكێك لەم سێ چارەسەرە دەنگسازیانە ڕودەدا:

چارەسەری یەكەم: ئەگەر لە یەك برگەدا، پێش یان پاشی دەنگە بزوێنەكە دەنگی (و) یان (ی) بێ، ئەو دەنگە (و، یان ی) دەگۆڕێ، دەبێتە نەبزوێن، چونكە ڕێژەی كرانەوەی دەم لەو دو دەنگە كەمترە، واتە؛ هێزیان كەمترە، بۆیە، دەبن بە نەبزوێن. هەر لەبەر ئەمەشە بە هەردو دەنگی (و) و (ی) دەوترێ (نیمچە بزوێن). وەك:

- **(و) لە پێش بزوێنەكان: وازی، واتا، وەرە، خانوەكە، وێران، وێنە، گوێ.....**
- **(و) لە دوای بزوێنەكان: پیاو، چاو، كەو، شەو، لێو،سێو، ڕوپێو.....**

تێبینی: سەرنجی ئەوە دەدرێ، دەرچەی هەردو دەنگی (و) و (ۆ) تا ڕادەیەكی زۆر هاوشێوەن و نزیكن لەیەك، بۆیە، بەدوای یەكدا هاتنیان دەگمەنە و گۆكردنیان ئەستەمە. وەك: (وۆخەی، تۆو،.....).

- **(ی) لە پێش بزوێنەكان: یاری، یاسا، یەریڤان، یەك، یێك، یێژم،.....**
- **(ی) لە دوای بزوێنەكان: چای، دایكم، حەیران، سەیوان، دێی، لێیدە،.....**

چارەسەری دوەم: هەندێ جار، ئەگەر دو بزوێن لە یەك برگەدا بەدوای یەكدا هاتن، بزوێنە بەهێزەكە، بێهێزەكە دەخوا. واتە؛ بزوێنە بێهێزەكە دەسوێ. وەك:

- **برا + ەكە ← براكەم هات. {بزوێنە كورتەكە (ە) سوا}.**
- **دۆ + ەكە ← دۆكە ڕژا. {بزوێنە كورتەكە (ە) سوا}.**
- **دێ + ەكە ← دێكە سوتا. {بزوێنە كورتەكە (ە) سوا}.**

چارەسەری سێیەم: هەندێ جاری تر، ئەگەر دو بزوێن لە یەك برگەدا بەدوای یەكدا هاتن، دەنگێكی نەبزوێن دەكەوێتە نێوانیان و دەبێ بە (ناوبڕ). وەك:

- **برا + یـ + ەكە ← برایەكەم هات. {نەبزوێنی (یـ) بو بە ناوبڕ}.**
- **دۆ + یـ + ەكە ← دۆیەكە ڕژا. {نەبزوێنی (یـ) بو بە ناوبڕ}.**
- **دێ + یـ + ەكە ← دێیەكە سوتا. {نەبزوێنی (یـ) بو بە ناوبڕ}.**

كەواتە؛ ناوبڕ، ئەو پیتەیە كە دەكەوێتە نێوان دو پیتی بزوێن، یان دو پیتی نەبزوێنی هەمان شێوە، بۆ ئاسانكردنی گۆكردنیان.

زمانەوانان هەستیان بە هەندێكیان نەكردوە، وەك، پیتی (د) لە (اندن)دا، یان بە مۆرفیمیان داناوە، وەك پیتی (ت)، لە (دەكاتە، دەخواتەوە، دەبێتە، دەچێتە، دەنوێتەوە، ناخۆیتەوە،.... هتد) و بە زۆری ئەم (ت)یان بەڕاناوی لكاو داناوە بۆ كەسی دوەم یا سێیەمی تاك لە لیستی دوەم و

سێیەمدا (م، یت، ∅ -/ ات/ یَت، ین، ن، ن)[1]، یان هەندێ جار بە ئەلۆمۆرفیان داناوە، وەك: (تەوە) بە ئەلۆمۆرفی (ەوە) دانراوە، لە (هاتوومەتەوە)[2]، هەندێ جاریش بە مۆرفیمی بۆش (Empty Morpheme)[3] دانراوە، وەك: (تی) لە (ئەو برایە – تی)دا.

هەندێکیشان تەنیا لە نێوان بزوێنەکاندا هەستیان پێکردوە: (تیپێکی زیادە و بۆیە هاتوە کە دو بزوێنەکە لەیەك نەدەن و آهەنگیان تێك نەچێت، بە تیپێکی وەها دەڵێن Enphonic کە دەشێ ئێمەش ناوی بنێین (تیپە آهەنگی))[4].

<u>پاری دوەم: دەنگە ناوبڕەکان:ـ</u>

مەرج نیە، تەنیا پیتێکی وەك (ت) دەستنیشانکراو بێ بۆ ناوبڕی، بەلاّم ژمارەی ئەو پیتانەی بۆ ئەو مەبەستە بەکاردێن، زۆر کەمن. ڕەنگە هەندێ جار لە ناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی تریش بگۆڕێن.

پیتی ناوبڕ، یان لە نێوان دو پیتی نەبزوێنی وەك یەك (دوبارە- مکرر) دادێ بۆ ئاسانی گۆکردنیان، وەك پیتی (د) لە (اندن)دا، یان لە نێوان دو پیتی بزوێندا دێ بۆ هەمان مەبەست. چونکە لە پیتە بزوێنەکاندا، دەم بە ڕێژەیەك دەکرێتەوە و هەوای ناو سیەکان بە بەردەوامی دێتە درەوە. بونی ئەم ناوبڕە یارمەتی دەم ئەدا بۆ داخستن و دەستبەسەرا گرتنی (تحکم) هەواکە، بۆ دروستکردنی پیتەکانی تر. نمونەی هەندێ لەو پیتە ناوبڕانە ئەمانەن:ـ

<u>ناوبڕی (ی):</u>

1ـ پیتی (ی)[5] دەبێتە ناوبڕ لە نێوان دو پیتە بزوێندا، لەم بارەدا خۆی دەبێتە نەبزوێن، چونکە پیتی (ی) پیتێکی نیمچە بزوێنە و لە گۆکردنیدا دەم کەم دەکرێتەوە. بۆیە دەتوانێ، وەك بزوێن و نەبزوێن ڕەفتار بکا، لەم بارەدا ڕێژەی کردنەوەی دەم و ڕادەی هەواکە دەگۆڕێ. وەك:

بوبایە/ ببوایە.
چوبایە/ بچوایە.
هات بایە/ بهاتبایە.
مرد بایە/ بمردایە.

لەم بارەدا دەکەوێتە نێوان (ا)ی مۆرفیمی ڕابوردو لەگەڵ (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا.
لە کاتی ئێستادا مۆرفیمی کاتی ئێستا (ە) دەرناکەوێ، لەبەر ڕاناوە لکاوەکانی ڕێککەوتن (م، ی، ∅، ین، ن، ن)، تەنیا لە کەسی سێیەمدا نەبێ، چونکە ڕاناوی لکاو دەرناکەوێ، مۆرفیمی کاتی ئێستا دەردەکەوێ:

(ناو/ ئاوەڵناو) + ڕەگی بون (بـ) + مۆرفیمی کاتی ئێستا (ە) + ڕاناوی لکاو = کاتی ئێستا

---

1 - وریا عمر امین. 1986. ڕێزمانی ڕاناوی لکاو. دەزگای ڕۆشنبیری و بلاّوکردنەوەی کوردی. زنجیرەی ژمارە (147) بەغدا. ل8.
2 - وریا عمر امین. ئاداری 1984. یاسایەکی فۆنۆلۆجی. گۆڤاری ڕۆژی کوردستان. ژمارە (66). بەغدا. ل52.
3 - وریا عمر امین. حوزەیرانی 1986. مردنی ووشە. گۆڤاری کاروان. ژمارە (45). ئەمیندارێتی ڕۆشنبیری و لاوان. هەولێر. ل11.
4 - تۆفیق وەهبی. 1973. ئەسڵی پیتە قاڵبی (ئە)ی شێوەی سلێمانی، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد. ژمارە (1). بەغدا. ل28.
5 - لە بری ئەم پیتە لە لوریدا پیتی (س) بەکاردێ.

کورد + بڕ + ø + م = کوردم

کورد + بڕ + ø + ی = کوردی

کورد + بڕ + ە + ø = کوردە

هەمان شت ڕێکەکەوێ لەگەڵ (هە)، کە دەشێ لەم بارەدا بە مۆرفیمێکی ئارایی دابنرێ:

١ـ هە + بڕ + ø + م ← هەم (من لە ئارادام)

٢ـ هە + بڕ + ø + ی ← هەی (تۆ لە ئارادای)

٣ـ هە + بڕ + ە + ø ← هە ە (ئەو لە ئارادایە) ← هەیە

لە ڕستەی سێیەمدا، دەنگی (ی) دەبێتە ناوبڕ لە نێوان هەردو دەنگی (ە)دا و ڕستەکە دەبێتە (هەیە).

بەڵام کاتێك لیستی (خاوەنی) ڕاناوە لکاوەکان بەکارەهێنن (م، ت، ی، مان، تان، یان) ڕستەکان بەم شێوەیە دەگۆڕێن:

هە + مـ + بڕ + ـە + ø ← هەمە (شتێکم هەیە)

هە + تـ + بڕ + ـە + ø ← هەتە (شتێکت هەیە)

هە + یـ + بڕ + ـە + ø ← هەیە (شتێکی هەیە)

ئەگەر بەراوردی ڕستەی سێیەم بکەین لە هەردو کۆمەڵەی دواییدا، دەبینین، دەرەنجامی هەردوکیان وەك یەکە (هەیە)، هەر یەکەیان بە واتایەکی جیاواز. هۆیەکەشی ئەوەیە: لە یەکەمدا، کەسەکە دەرناکەوێ و لە دوەمدا، شتەکە. ئینجا بۆ جیاکردنەوەی هەردوکیان لە یەکتر لە دوەمدا ڕاناوی خۆیەتی (ی) بازیداوە بۆ کۆتایی ڕستەکە و فۆرمەکە بەم شێوەی لێ دێ: (هە + ـە + ی)، لە نێوان هەردو بزوێنی (ە)دا، دەنگی ناوبڕی (یـ) پەیدا بوە: (هە + یـ + ـە + ی) لە نێوان دەنگی بزوێنی (ە)ی دوەم، کە مۆرفیمی کاتی ئێستایە، لەگەڵ دەنگی بزوێنی (ی) کە ڕاناوی خاوەنیە بۆ کەسی سێیەمی تاك، دەنگی ناوبڕی (ت) پەیدا بوە: (هە+یـ+ـە+تـ+ی) و فۆرمەکە بوەتە (هەیەتی).

هە+ی/ ناوبڕ+ە/مۆرفیمی کاتی ئێستا+ت/ ناوبڕ+ ی ڕاناوی لکاوی خاوەنی.

ئەم (تی)یە هەندێ جار بەهەمان شێوە بەسەر ڕابوردوی تەواویشدا دەسەپێنرێ. وەك: **خواردویەتی، کردویەتی، بردویەتی...** لێرەدا، ئەگەر بەراوردی ئەم فۆرمە بکەین لەگەڵ هەمان فۆرم لە ناوچەی (موکری، سۆران، خۆشناو)دا، دەبینین، لەم ناوچانەدا لەجیاتی دەنگی (و) دەنگی (ی) بەکارەهێنن بۆ (ئاوەڵناوی کراو) و فۆرمەکان بەم شێوەیە دەگۆڕێن: **خواردیتی، کردیتی، بردیتی...** لەم بارەدا دەنگی (ت) ناوبڕە لە نێوان دو پیتی (ی)، یەکەمیان مۆرفیمی ئاوەڵناوی کراوە و دوەمیان مۆرفیمی خاوەنی کەسی سێیەمی تاکە، هەروەها دەشێ ئەم (تی)ە لە ئەنجامی تێکەڵی شێوەزارەکان خزابێتە ناوچەکانی تر.

لە کەسی سێیەمی تاکدا دەنگی (ی) دەبێتە ناوگر لە نێوان (ا)ی مۆرفیمی ڕابوردو و فۆرمی (ەوە)ی دوپاتی یان (ە)ی مۆرفیمی بەستن، وەك:

گەڕ + ا + ø + ەوە ← گەڕایەوە – گەڕایەوە دواوە.

شك + ا + ø + ەوە ← شکایەوە.

هەست + ا + ø + ەوە ← هەستایەوە – هەستایە سەرپێ.

دەشێ لەم بارەدا (ە)ی مۆرفیمی بەستن دەرنەکەوێ و وەکو خۆی دەربڕێ:

گەڕاوە – گەڕا دواوە.

شکاوە.

هەستاوە – هەستا سەر پێ.

ناوبڕی (ت):

أ- دەنگی ناوبڕی (ت) زۆر جار دەکەوێتە نێوان دو دەنگی بزوێن و لە یەکیان دادەبڕێ و هەندێ جار لە ئەنجامی زۆر بەکارهێنان دوای نەمانی بزوێنی دوەم هەر دەمێنێتەوە و زمانەوانان بە مۆرفیمی ڕاناوی کەسی سێیەمی تاکیان داناوە. بۆ نمونە کاتێك دەکەوێتە نێوان (ێ)ی مۆرفیمی کاتی داهاتو لەگەڵ (ە)ی مۆرفیمی بەستن، وەك:

– دەچێتە هەولێر، دەبێتە ئەندازیار، دەشکێتەوە، دەنوێتەوە....

یان دەکەوێتە نێوان (ا)ی کۆتایی ڕەگی کار و (ە)ی مۆرفیمی بەستن، وەك دەخواتەوە، دەکاتە هەڵا، دەڕواتە لادێ، دەباتە شار.

ئەگەر بە مێژوی (ا)ی کۆتایی ئەم ڕەگانەشدا بچینە خوارەوە، دەردەکەوێ کە لە بنج و بنەڕەتدا (ە)ن، چونکە لە کۆتایی کارن و پێویستی دەربڕین درێژی کردونەتەوە:

بەردەن	**/ بردن ← بە**[1]	
کەردەن	**/ کردن ← کە**	
خواردەن	**/ خواردن ← خوە ← خۆ**	**و+ە ← ۆ**
شوەردەن	**/ شوشتن ← شوە ← شۆ**	**و+ە ← ۆ**
ڕەوتەن	**/ ڕۆیشتن ← ڕەو ← ڕۆ**	**و+ە ← ۆ**
دادەن	**/ دان ← دە**	

تەنانەت لە دیالێکتی ژوروشدا هەر دەڵێن: (دبە، دکە، دخۆ، دشۆ، دڕۆ، ددە...)

هەندێ جار دەنگی ناوبڕی (ت) دەکەوێتە نێوان (ی) مۆرفیمی ڕاناوی لکاو بۆ کەسی دوەمی تاك (م، ی، ø ، ین، ن، ن)، لەگەڵ (ە)ی ئامرازی بەستن، وەك، دەچیتە هەولێر، دەبیتە ئەندازیار، دەچیتەوە، دەگەڕێیتەوە. دەشێ لەم بارەدا، بەبێ (ت)یش گۆ بکرێن، چونکە دەنگی (ی)ی نیمچە بزوێن و دەتوانێ، خۆی ببێتە نەبزوێن: (دەچیە هەولێر، دەبیە ئەندازیار، دەچیەوە...).

لەم بارەشدا، هەندێ جار ئەم (ت)ە دوای نەمانی ڕۆلەکەشی هەر بەکاری دەهێنن و بە بەشێك لە ڕاناوی لکاوی کەسی دوەمی تاکیان داناوە.

---

1 - محەمەد امین هەورامانی. 1981. زاری زمانی کوردی لە تەرازووی بەراورددا. دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی. زنجیرەی ژمارە (3). بەغدا. ل195.

جاری واش هەیە دەنگی ناوبڕی (ت) دەكەوێتە نێوان (ە)ی مۆرفیمی كاتی ئێستا لە ڕابوردی تەواودا، لەگەڵ (ە)ی مۆرفیمی بەستن لە فۆرمی دوپاتی (ەوە)دا:

كردەوەتەوە، هاتوەمەتەوە، چەماوەتەوە...

لە هەندێ ناوچەدا دەنگی (و) لەگەڵ (ە) لەیەكەدەن و دەبنە (ۆ)، (و+ە ← ۆ):

كردوەتۆ، هاتومەتۆ، چەماوەتۆ...

<u>ناوبڕی (ر):</u>

دەنگی (ر)یش هەندێ جار دەبێتە ناوبڕی نێوان دو دەنگی بزوێن، بەتایبەتی لە باری فەرماندا دەكەوێتە نێوان دەنگی بزوێنی كۆتایی ڕەگ و (ە)ی مۆرفیمی بەستن، لە هەندێ ناوچەدا، وەك:

بچۆ دەرەوە ← بچۆرە دەرەوە.

بكەوە ← بكەرەوە.

بخۆوە ← بخۆرەوە.

بیدە من ← بیدەرە من.

بگە فریام ← بگەرە فریام.

<u>پاری دوەم:</u>

<u>ڕاناوی لكاوی كەسی دوەمی تاك:</u> ئەم ڕاناوە تەنیا مۆرفیمی (ی)ە، بە ڕواڵەت تەنیا هاوشێوەی ڕاناوی خاوەنی كەسی سێیەمی تاكە لە دەستەی دوەمدا. هەندێ جار، دەنگی (ت[1])یشی لەگەڵدا بەكار دەهێنرێ، {(ت)ی ئەم ڕاناوە لەم جۆرەیە كە لە زانستی زمان پێی دەوترێ Optional، واتا، (اختیاری). لابردنی لە هەندێ حاڵەتدا كار لە ڕێزمانیەتی و ماناكەی ناكا}[2]. كەواتە، ئەم دەنگە بنجی نیە و نابێتە هۆی واتا گۆڕین، چونكە لە مۆرفیمدا (لادان یان گۆڕینی هەر بەشێكی دەبێتە هۆی تێكچونی و هیچ پەیوەندیەكی بە بنجی توخمەكەوە نامێنی)[3]، دەشێ ئەو دەنگە ناوبڕ بێ و لە دوای نەمانی ئەركی ناوبڕیش هەر مابێتەوە و بەبەشێك لە ناوبڕەكەیان دانابێ، چونكە دەنگی (ی) نیمچە بزوێنە، كاتێك دەنگێكی بزوێن دەكەوێتە دوا، دو ئەگەر دروستەبن:

یەكەم: ئەگەر (ی) بە نەبزوێن دابنرێ، پێویست بە ناوبڕ ناكا.

دوەم: ئەگەر بەبزوێن دابنرێ، پێویست بە دەنگێكی ناوبڕ دەكا و بە زۆری لە كوردیدا دەنگی (ت) بۆ ئەم مەبەستە بەكارەهێنرێ، وەك:

چویە هەولێر / چویتە هەولێر.

چایەك ناخۆیەوە؟ / چایەك ناخۆیتەوە؟

---

1 مەسعود محەمەد. 1976. چەند حەشارگەیەكی ڕێزمانی كوردی. چاپخانەی كۆڕی زانیاری كورد. بەغدا. ل88-91.

2 وریا عمر امین. ئایاری 1983. ڕێزمانی ڕاناوی لكاو. گۆڤاری كاروان. ژمارە (8). ئەمینداریەتی گشتی ڕۆشنبیری و لاوان. هەولێر. ل195.

3 وریا عمر امین. أیار 1990. التفسیر المیكانیكی للظاهرة الشمسیة و القمریة. مجلة شمس كردستان. العدد (79). بغداد. ص29.

یان هەندێ جار، دەبێتە هاوشێوەی کەسی سێیەمی تاك و بۆ جیاکردنەوەی (ی) ناوبڕ لە (ی) ڕاناو، وا گونجاوترە کە دەنگی (ت)ی ناوبڕ هەبێ:

گەڕاØەوە ← گەڕایەوە (بۆ کەسی سێیەمی تاك)

گەڕایەوە ← گەڕایتەوە (بۆ کەسی دووەمی تاك)

سوڕاØەوە ← سوڕایەوە (بۆکەسی سێیەمی تاك)

سوڕایەوە ← سوڕایتەوە (بۆ کەسی دووەمی تاك)

لە کەسی سێیەمی تاکدا، ڕاناوی لکاو (سفر)ە و دەنگی (ی) ناوبڕە، بەڵام لە کەسی دووەمی تاکدا دەنگی (ی) ڕاناوی لکاوە و دەنگی (ت) ناوبڕە.

جگە لەمەش لە ئاخاوتندا، بە تایبەتی لە ناو چینی نەخوێندەوار، دەنگی (ت) کەم بەکاردەهێنرێ. لەگەڵ ئەوەشدا نکۆڵی لەوە ناکرێ کە ئێستا بە تایبەتی لە نوسیندا (ی، یت) بە ئەلۆمۆرفی یەکتر دانراون.

<u>**ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك:**</u> ئەم ڕاناوە هێمای نیە و (سفر/Ø)ە. ئەمەش بووەتە هێما و قاڵبی فیزیاوی ئەو مۆرفیمە. بۆ نمونە {هەندێ جار بکەر لادەبرێ و نیشانەشی نامێنێ. بەڵام لەم شوێنانەدا بێ نیشانەیی دەبێتە نیشانە بۆ بکەر، لەو کاتانەدا کە (سفر) دەبێتە نیشانە بۆ کەسی سێیەمی تاك: ئەو نووست ← نووست}[1]. ئەمەش دیاردەیەکی ئاساییە، چونکە ژمارەی ڕاناوەکانی ئەم دەستەیە سنووردارە و شەش ڕاناون، پێنجیان هێمادارن و نیشانەیان هەیە، نەبونی نیشانە، دەبێتە هێمایەك، بۆ ناسینەوەی مۆرفیمی شەشەم. جگە لەوە (سفر)یش ژمارەیەکە لە ناو کۆمەڵەی خۆیدا.

جگە لە مۆرفیمی (سفر/Ø)، زۆر ئەلۆمۆرف بۆ ئەم ڕاناوە دانراون، وەك (ێت، ێ، ات، ا، ت)[2]، بەڵام لە بنەڕەتدا هیچیان ئەلۆمۆرف نین و پەیوەندیی واتاییان بەم ڕاناوەوە نیە. بەر لە هەمو شتێك نکوڵی لەو ڕاستیە ناکرێ، کە دەنگی (ت) ناوبڕە و دەکەوێتە نێوان دو بزوێن و بەکارهێنانی پێویستییەکی دەنگسازیە:

هاتەوە بێ بێتەوە، یارم بەخێربێتەوە.

دۆستی تازەی گرتوە، منی لە بیرچۆتەوە[3].

لەم بارەدا ناوبڕی (ت)[4] کەوتۆتە نێوان (ێ،ە)، (ۆ،ە)، کە هیچیان نیمچەبزوێن نین تا بتوانرێ بە دو شێوە گۆبکرێ، وەکو لە کەسی دووەمی تاکدا. دیسان {ئەگەر (ات) وەیا (ت) کە

---

1 یوسف شریف سعید. 1990. دۆخەکانی ژێرەوە لای فیلمۆر و هەندێ لایەنی ڕستەسازی کوردی. نامەی ماجستێر. کۆلێجی ئاداب. زانکۆی سەلاحەددین. هەولێر. ل74.

2 نوری عەلی ئەمین. 1986. ئەرك و شوێنی ڕاناوە کەسیەکان لە (ئاخاوتنی کوردی)دا. دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی. زنجیرەی ژمارە (141). بەغدا. ل8.

3 فۆلکلۆر.

4 لە زاری خواروودا (شێوەزاری لوڕی) ئەو دەنگی (ت)ە دەبێتە دەنگی (د).

لە کۆتایی فعلی ئایندەی کەسی سێیەمی تاکدا دێت ڕاناو بێ دەبو ئەویش وەك ئەوانی تر دەرکەوتبایە}[1] و لە هەمو دەمکاتەکاندا هەمان نیشانەی هەبوایە.

دەنگی (ا)، کە هەندێ زمانەوانان بە ڕاناوی لکاویان داناوە. لە بنجدا دەنگی (ە)یە و کاتێك دەکەوێتە کۆتایی وشە، پێویستیی دەنگسازی (دەوروبەری فۆنۆلۆجی) درێژی دەکاتەوە، وەك لە چاوگەکانی (دان، خواردن/ خوەردن، بردن/ بەردەن، کردن/ کەردەن، خستن/ خەستەن، گەیشتن/ گەیشتەن، شوشتن/ شوەردەن) :

دان ــ دە ← دەدە ← دەدا ← دەداتەوە.

خواردن ــ خوەردن ← خۆ/ خوە ← دەخوە ← دەخوا ← دەخواتەوە.

بردن/ بەردەن ← بە ← ئەبە ← دەبا ← دەباتەوە.

کردن/ کەردەن ← کە ← دەکە ← دەکا ← دەکاتەوە.

شوشتن/ شوەردن ← شۆ/ شوە ← دەشوە ← دەشوا ← دەشواتەوە.

دەرنەکەوتنی ئەم ڕاناوە بوەتە یارمەتیدەرێکی دەنگسازی بۆ دەرکەوتنی ئەم مۆرفیمانەی خوارەوە:-

1- مۆرفیمی کاتی داهاتو (ێ) :-

لە کاری ڕانەبوردودا، ئەم مۆرفیمە بە زۆری تەنیا لە چاوگە تێنەپەرە (ا)[2]ییەکاندا بە بەردەوامی لەگەڵ هەمو ڕاناوەکانی ڕێککەوتن دەرکەوێ، بەڵام لە کەسی سێیەمی تاکدا لە هەمو چاوگەکان، هەردەم لە شوێنی ڕاناوی ڕێککەوتن دەرکەوێ. بۆیە هەندێ زمانەوان بە ڕاناویان داناوە:-

- **سوتان: دەسوتێم، دەسوتیی، دەسوتێø ، دەسوتیین، دەسوتێن.**
- **نوستن: دەنوم، دەنوی، دەنوێø ، دەنوین، دەنون.**
- **بون: دەبم، دەبی، دەبێø ، دەبین، دەبن.**
- **مردن: دەمرم، دەمری، دەمرێø ، دەمرین، دەمرن.**
- **تەزین: دەتەزم، دەتەزی، دەتەزێø ، دەتەزین، دەتەزن.**

2- مۆرفیمی کاتی ئێستا (ە):-

مۆرفیمی (ە)ی کاتی ئێستا دەکەوێتە پێش ڕاناوەکانی ڕێککەوتن. لەبەر ناسکی و بێهێزی ئەم دەنگە لە ڕوی دەنگسازییەوە، بە زۆری لەم دۆخەدا دەرناکەوێ، تەنیا لە کەسی سێیەمی تاکدا دەرکەوێ، چونکە ئەم ڕاناوە سفرە (ø):-

- **سوتاوم، سوتاوی، (سوتاوەø)، سوتاوین، سوتاون...**
- **نوسەرم، نوسەری، (نوسەرەø)، نوسەرین، نوسەرن...**

1 مەسعود محەمەد. 1976. چەند حەشارگەیەکی ڕێزمانی کوردی. چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد. بەغدا. ل89.

2 تێپەڕینراوەکانیش دەکرێن بە (ا).

ئەگەر دەنگی پێش خۆی بزوێن بو، پێویستی بە ناوبری (ی) ئەبێ:-

- **من هەم، تۆ هەی، (ئەو هەیە$_{\emptyset}$)، ئێمە هەین، ئێوە /ئەوان هەن.**
- **هەروەکو خۆم، هەروەکو خۆی، (هەروەکو خۆیە$_{\emptyset}$)، هەروەکو خۆین، هەروەکو خۆن...**
- **ئامۆزام، ئامۆزای، (ئامۆزایە$_{\emptyset}$)، ئامۆزاین، ئامۆزان...**

دەرکەوتنی ئەم مۆرفیمە لە هەمان شوێنی ڕاناوە لکاوەکان، وای لە هەندێ زمانەوانان کردوە بە ئەندامێکی ئەو دەستەیەی دابنێن[1].

ئەوەی هەندێ جار، گرفت دروستەکا، هاوشێوە بونی ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاکە لە هەردو دەستەکەدا. ئەم دیاردەیەش لە ئەنجامی هاوشێوەبونی دەنگی (ی)ی ناوبرە لە دەستەی ڕێککەوتن، لەگەڵ (ی)ی ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك لە دەستەی خاوەنی. بۆ نمونە لە دەستەی ڕێککەوتن دەوترێ:

- **من هەمە$_{\emptyset}$، تۆ هەتە$_{\emptyset}$، (ئەو هەیە$_{\emptyset}$)،...**
- **هەروەکو خۆمە$_{\emptyset}$، هەروەکو خۆتە$_{\emptyset}$، (هەروەکو خۆیە$_{\emptyset}$)،...**
- **ئامۆزامە$_{\emptyset}$، ئامۆزاتە$_{\emptyset}$، (ئامۆزایە$_{\emptyset}$)،...**

ئینجا بۆ چارەسەری ئەم دۆخە و تێکەڵنەبونی هەردو جۆرەکە، لەدەستەی دوەمدا (خاوەنی)، دو (ی) بەکارهێنراون، یەکەمیان ناوبرە و دوەمیان ڕاناوی لکاوە بۆ کەسی سێیەمی تاك. لەم بارەدا دیسان پێویستیی بە ناوبڕێکی ترە، وەك دەنگی (ت)، بۆ لەیەکدابڕینی (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا و (ی) ڕاناوی لکاو. دۆخەکە بەم شێوەیە دەردەچێ:-

- **ئەو هەیەتی.**
- **هەروەکو خۆیەتی.**
- **ئامۆزایەتی.**

ئەگەر لە پێش مۆرفیمی (ە)ی کاتی ئێستا دەنگێکی نیمچە بزوێن هەبو، وەك (و)، دەتوانرێ، بە هەردو شێوە بەکار بێ. چونکە دەشێ، ئەم جۆرە دەنگانە بە بزوێن، یا نەبزوێن دابنرێن:-

- **نانی خواردوە/ خواردویە/ خواردویەتی**
- **پارەی بردوە/ بردویە/ بردویەتی**
- **دزەکەی گرتوە/ گرتویە/ گرتویەتی**

لە ڕابوردوی تەواودا، (و)ی مۆرفیمی ئاوەڵناوی کراو دوای مۆرفیمی کاتی ڕابوردو دێ، ئینجا ڕاناوی لکاوی بکەر دێ، کە لە دەستەی خاوەنیە و دوای ئەوە (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا

1 کوردستان موکریانی. 1986. سینتاکسی ڕستەی سادە لە زمانی کوردیدا. دار الحریة للطباعة. ل106.

دێ، دوای ئەویش ڕاناوی لکاوی بەرکار دێ، کە لە دەستەی ڕێککەوتنە و لەم جۆرەدا بە زۆری هەر کەسی سێیەمی تاک ئەم ڕۆڵە دەبینێ. مۆرفیمی کاتی ئێستاش وەك ڕەفتارە ئاساییەکەی خۆی، تەنیا کاتێ کەسی سێیەمی تاکی بە دوادا دێ، کە لە دەستەی ڕێککەوتن سفرە، دەرکەوێ و لە ڕاناوەکانی تردا دەرناکەوێ. یاسای دارشتنی بەم شێوەیە:

ڕستە	ڕەگی کار	مۆرفیمی ڕابوردو	مۆرفیمی ناوەڵناو	ڕاناوی بکەر	مۆرفیمی ئێستا	ڕاناوی بەرکار
هێناوە	هێن	ا	و	م	ە	Ø
کوشتویانن	کوش	ت	و	یان	Ø	ن
گرتویەتی	گر	ت	و	یـ (ناوبڕ)	ە	Ø (تـ ناوبڕ) ی

لە (گرتویەتی)دا، تێبینی ئەوە دەکرێ، کە لە بنەڕەتدا دەبێ، (گرتویە) بێ، بەڵام لەبەرئەوەی لە فۆڕمی (گرتویە)دا، ئەرکی (یـ) لە ڕاناوی بکەر دەگۆڕێ بۆ دەنگێکی ناوبڕی نێوان دو بزوێنی (و)ی ئاوەڵناوی کراو و (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستا، بۆیە وەرچەرخانێك ڕودەدا و (ی)ی ڕاناوی بکەر، دەچێتە کۆتایی کارەکە، لەم بارەدا، دیسان پێویستی بە ناوبڕێکی تر دەبێ لە نێوان خۆی و (ە)ی مۆرفیمی کاتی ئێستای پێشی، چونکە گۆکردنی فۆڕمی (گرتویەی) ئاسان نیە، بە تایبەتی لە ڕەوتی ئاخاوتندا، ئەم جارە، لە بری دەنگی (ی)، دەنگی (تـ) دەبێتە ناوبڕی نێوان ئەم دو بزوێنە.

بۆ ڕونکردنەوەی فۆڕمی (ـ ەتی)، بەراوردی ئەم ڕستانە بکە:

چاوگی (هەبون) لە گەڵ (ڕاناوی ڕێککەوتن)

فرێزی ناوی	پێشگری نەرێ	ڕەگی (بون) دەرنەکەوتوە	مۆرفیمی کاتی ئێستا	ڕاناوی لکاوی ڕێککەوتن
من	هە	Ø	Ø	م
تۆ	هە	Ø	Ø	ی
ئەو	هە	Ø	یـ (ناوبڕ)+ە	Ø

چاوگی (هەبون) لە گەڵ (ڕاناوی خاوەنی + ڕاناوی ڕێککەوتن)

فرێزی ناوی	پێشگری نەرێ	ڕاناوی لکاوی خاوەنی	ڕەگی (بون) دەرنەکەوتوە	مۆرفیمی کاتی ئێستا	ڕاناوی لکاوی ڕێککەوتن	وەرچەرخان
من	هە	م	Ø	ـە	Ø	
تۆ	هە	ت	Ø	ـە	Ø	
ئەو	هە	یـ	Ø	ـە	Ø	تـ (ناوبڕ)+ی

لە کەسی سێیەمدا دەبینین، کاتێك ڕاناوی خاوەنی پتر دەبێ، هاوشێوەی بەرامبەرەکەی (بە بێ ڕاناوی خاوەنی) دەبێ، کە لەوێشدا فۆڕمەکە بریتیە لە (هەیە ← هە + ∅ + یـ (ناوبڕ) + ە + ∅)، ئینجا کە ڕاناوی خاوەنی پتر دەبێ، فۆڕمەکە هاوشێوەی یەکەم دەبێ و دەبێتە (هەیە ← هە + یـ + ∅ + ـە + ∅)، بۆیە بۆ ڕزگاربون لە لێڵواتایی، وەرچەرخانێك ڕودەدا و

وا دادەنرێ، کە هەردو فۆرمەکە هاوشێوەن، بەم شێوەیە (ی)ی ڕاناوی لکاو لە فۆرمی دوەم، یەکسان دەبێ بە (ی)ی ناوبڕ لە فۆرمی یەکەم، بەم شێوەیە پێویستیمان بە (ی)یێکی ڕاناوی لکاوی خاوەنی دەبێ، تاکو لە فۆرمەکەدا خاوەنێتی کەسی سێیەمی تاك بنوێنێ و ئەم (ی)یەی ڕاناوی لکاوەکە، دەچێتە کۆتایی فۆرمەکە و دەبێتە (هەیەی)، بەڵام لە نێوان هەردو بزوێنەکەی کۆتایی، پێویستیمان بە ناوبڕێك دەبێ و لەم بارەدا دەنگی (تـ) ڕۆلی ناوبڕەکە دەبینێ و فۆرمەکە دەبێتە (هەیەتی). لە سەرجەم دارشتنە هاوشێوەکانی ئەم فۆرمەدا، ئەم دیاردەیە دوبارە دەبێتەوە. وەك:

ڕاناوی ڕێککەوتن					ڕاناوی خاوەنی +ڕاناوی ڕێککەوتن						وەرچەرخان
فرێزی ناوی	نەرێ: پێشـگری	ڕەگی (بون) دەرنەکەوتوە	کاتی ئێستا: مـۆرفیمی	ڕاناوی لکاوی ڕێککەوتن	فرێزی ناوی	نەرێ: پێشـگری	ڕاناوی لکاوی خاوەنی	ڕەگی (بون) دەرنەکەوتوە	کاتی ئێستا: مـۆرفیمی	ڕاناوی لکاوی ڕێککەوتن	
من	برا	Ø		م	ئەو	برا	مـ	Ø	ـە	Ø	
تۆ	برا	Ø		ی	ئەو	برا	تـ	Ø	ـە	Ø	
ئەو	برا	Ø	یـ(ناوبڕ)+ە	Ø	ئەو	برا	یـ	Ø	ـە	Ø	تـ(ناوبڕ)+ی

هەروەها دەتوانی، بەراوردی بکەی لەگەڵ گۆڕینی کەسەکانی تر، کە وەرچەرخان نیە:

ڕاناوی ڕێککەوتن					ڕاناوی خاوەنی +ڕاناوی ڕێککەوتن						وەرچەرخان
فرێزی ناوی	نەرێ: پێشـگری	ڕەگی (بون) دەرنەکەوتوە	کاتی ئێستا: مـۆرفیمی	ڕاناوی لکاوی ڕێککەوتن	فرێزی ناوی	نەرێ: پێشـگری	ڕاناوی لکاوی خاوەنی	ڕەگی (بون) دەرنەکەوتوە	کاتی ئێستا: مـۆرفیمی	ڕاناوی لکاوی ڕێککەوتن	
من	برا	Ø	Ø	م	من	برا	تـ	Ø	Ø	م	
تۆ	برا	Ø	Ø	ی	تۆ	برا	مانـ	Ø	Ø	ی	
ئەو	برا	Ø	یـ (ناوبڕ)+ە	Ø	ئەو	برا	یانـ	Ø	ـە	Ø	

لەسەر هەمان ڕێباز دەوترێ:-

ـ کابرا تینوە/ تینویە/ تینویەتی......

9ـ دانانی (بون) و (هەبون) بە تێپەڕ:

لە هەر زمانێکدا تاکە پێوەری سەرەکیی بۆ دیارکردن و جیاکردنەوەی کاری تێپەڕ و تێنەپەڕ کرداری بکەرنادیارە (passive). واتە؛ ئەگەر توانرا، هەر کارێك بکرێتە بکەرنادیار، ئەو کارە تێپەڕە، ئەگەر نەتوانرێ بکرێتە بکەرنادیار، تێنەپەڕە.

کاری تێنەپەڕ پێویستیی بە یەك توخمە بۆ ئەنجامدان یان بەڕێوەچونی. پێویستە توخمەکەش دیار بێ و ناکرێتە نادیار، چونکە یەك تاکە توخمە، ئەویش بکرێتە نادیار، هیچ توخمێك نامێنێ کارەکە بەڕێوەببا. وەك:

ـــ من هاتم. تۆ ڕۆیشتی. ئازاد دانیشتø. ئێمە نوستین. ئێوە هەستان. ئەوان گەڕانەوە.

لە هەر یەکێك لەم ڕستانەی سەرەوەدا کە کارەکانیان تێنەپەڕە، تاکە توخمێکی دیار هەیە، (من، تۆ، ئازاد، ئێمە، ئێوە، ئەوان) بە ویستی خۆی کارەکە ئەنجام دەدا، بۆیە توخمەکە دەبێتە بکەری ڕستەکە و کارەکەش دەبێتە تێنەپەڕی بکەری. ئینجا ئەگەر توخمەکە ببێتە نادیار، هیچ توخمێك نامێنێ کارەکە ئەنجامبدا و ڕستەکە دادڕێژرێ، واتە؛ ڕستەکە دروستنابێ.

لە هەر یەکێك لەم ڕستانەی خوارەوەشدا تاکە توخمێکی دیار هەیە، (من، تۆ، ئازاد، ئێمە، ئێوە، ئەوان):

ـــ من کەوتم. تۆ خلیسکای. ئازاد مردø. ئێمە سوتاین. ئێوە دۆڕان. ئەوان خنکان.

بەڵام لەو کارە تێنەپەڕانەی سەرەوەدا، هەر یەکێك لەو توخمە دیارانە بە ویستی خۆی کارەکە ئەنجام نادا، بۆیە توخمەکە دەبێتە بەرکاری ڕستەکە و کارەکەش دەبێتە تێنەپەڕی بەرکاری. دیسان ئەگەر توخمەکە ببێتە نادیار، هیچ توخمێك نامێنێ کارەکە ئەنجامبدا و ڕستەکە دروستنابێ.

پێویستە ئاماژە بەوە بکرێ، ناکرێ بە پێی بنەما ژیربێژیەکان (Logical maxims) بنەما ڕێزمانیەکان لێکبدرێنەوە. چونکە هەر زانستێك کەرەسە و بنەمای تایبەتیی خۆی هەیە. بە پێی پێناسەی گشتیی زانستەکان (زانست ئەو بابەتەیە، لە ڕوخسار و ناوەڕۆکی کەرەسەکانی خۆی دەکۆڵێتەوە). لەم سۆنگەیەوە، لە ڕستەکانی:

ـــ پەنجەرە شکاø. پاڵەوانەکە مردø. ئوتومبێلەکە وەرگەڕاø.

بە پێی بنەما و لێکدانەوەی ژیربێژی (لۆجیکی) لە هەر یەکێك لە ڕستەکانی سەرەوەدا هۆکارێك یان پتر هەن بۆ ڕودانی ئەو کارانە (شکانی پەنجەرە، مردنی پاڵەوانەکە و وەرگەڕانی ئوتومبێلەکە)، ئەو هۆکاری ڕودانانە بکەری ڕستەکانن، بەڵام لە ڕستەسازیدا هیچ کەرەسەیەك لەو ڕستانەدا لە ئارادا نیە، ئاماژە بەو هۆکارانە، یان بکەرانە بکا. بۆیە لە ڕستەسازیدا هیچ نرخێك بۆ ئەو هۆکارانە دانانرێ و بە نەبو هەژمار دەکرێن. لەم سۆنگەیەوە توخمەکانی (پەنجەرە، پاڵەوانەکە و ئوتومبێلەکە)، چونکە کاری ڕستەکەیان بەسەردا هاتوە، بە بەرکار دادەنرێن و کارەکانیش بە تێنەپەڕی بەرکاری دادەنرێن.

هەرچی کاری تێپەڕە، پێویستی بە دو توخمە بۆ ئەنجامدان و بەڕێوەچونی ڕستەکە. وەك:

ـــ ئازاد پەنجەرەی شکاند. دوژمن پاڵەوانەکەی کوشت. گەنجەکە ئوتومبێلەکەی وەرگێرا.

لە هەر یەکێك لەم ڕستانەی سەرەوەدا دو توخم هەن، توخمی یەکەم بە خواست و ئارەزوی خۆی کارەکەی بەسەر توخمی دوەمدا دەهێنێ. لەم دو توخمەدا، بەرکارەکە کارەکەی بەسەردا

هاتوه، گەواهی و بەڵگەی سەرەکیی ڕودانی کارەکەیە و کارەکەش ئاماژە بەوە دەدا، کە توخمێکی تر وەکو بکەر، ئەو ڕوداوەی بەسەر توخمی بەرکاردا هێناوە، چونکە کارەکە تێپەڕە و بکەر و بەرکار وەردەگرێ. ئینجا بکەرەکە بە ئاشکرا دەرکەوێ یان دەرنەکەوێ، واتە؛ دیار بێ، یان نادیار گرنگ نیە.

لە دیالێکتی کوردیی ناوەڕاستدا، مۆرفۆفۆنیمی (ر) ئاماژە بەو بکەرە نادیارە دەدا. وەك:

ـ پەنجەرە شکێنرا. پاڵەوانەکە کوژرا. ئوتومبێلەکە وەرگێردرا.

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێ {(هە)بون)} چاوگێك یان دو چاوگی تێنەپەڕی بەرکارین، چونکە بە هیچ شێوەیەك ناکرێنە بکەرنادیار. ئەمە لە لایەك، لە لایەکی تر ڕستەی فەرماندان، لە تێنەپەڕی بەرکاری دروستناکرێ. ئەگەر دروستکرا، واتای چاوگەکە دەگۆڕێ. وەك: کاتێك دایکێك بە منداڵەکەی دەڵێ: (بتوپە)، واتای مردن و توپین نادا، بەڵکو مەبەستی ئەوەیە، (بخەوە). هەندێ جار، بە یارمەتی ئامرازی پەیوەندی، دەتوانرێ، جۆرێك لە فەرماندان لە (بون) دروستبکرێ، بەڵام ئەو کاتە (بون) واتای (گواستنەوە لە دۆخێکەوە بۆ دۆخێکی تر، یان ـ بون بە...) دەدا، نەك ئارایی. وەك: ببە بە پیاو، یان ببە پیاو، پیاو بە، کە ڕەنگە فەرمانی پێ کراوەکە لە ئارادا (لە بوندا) پیاو بێ، بەڵام ڕەفتاری پیاوانە نەبێ، یان کە دەوترێ: (لە خوا بترسە!)، لێرەدا (ترسان)ەکە بێ خواست، یان نائارەزومەندانە (لا إرادی) نیە. ئەمە ئەوە ناگەیێنێ، کە فەرماندان لە تێنەپەڕی بکەری واتای تر نادا، وەك: (هەستە لە خەو ئەی لاوی کورد ...)، لێرەدا واتای بنجی ڕستەکە (بێدار بونەوەیە لە نوستن) و واتا خوازراوەکەشی (وشیار بونەوەیە لە بێ ئاگایی)، بەڵام لە فەرماندانی تێنەپەڕی بەرکاری، واتا بنجیەکە دەرناکەوێ و تەنیا واتا خوازراوەکەی دوەم دەردەکەوێ.

جگە لەمەش بە زۆری لە تێنەپەڕە بکەریەکان، توخمەکە سودمەند دەبێ، یان زیانی پێ ناگا. بەڵام بە زۆری لە تێنەپەڕە بەرکاریەکان، توخمەکە زیانی پێ دەگا. لەم دیاردەی زیان پێگەیشتنەدا، چاوگی {(هە)بون)} ناوێزەیە. ئەگەرچی چاوگی {هە(بون)}، هەردەم تێنەپەڕێکی بەرکاریە، چونکە توخمەکە ناتوانێ، ڕۆلیکی بکەریی ئارەزومەندی ڕەها بگێڕێ لە بون یا هەبونی شتێك. ئەگەر بە ئارەزوی توخمەکە بێ، بەم شتە ڕازی نابێ و داوای باڵاتر دەکا، بۆیە زۆربەی بە ناچاری سوپاسگوزاری بون و هەبونەکانیەتی. بۆ نمونە: کە قوتابیەك دەڵێ: (دەبم بە مامۆستا.)، ئەمە barودۆخەکە ناچاری کردوە، کە مامۆستایەتی هەڵبژێرێ، ئەگەر لە دەستی بێ، دەبێتە وەزیر، یا پاشا. دەڵێن (فیرعەون) پاشای جیهان بو، داوای خوایەتی دەکرد.

ناوێزەیی {هە(بون)} لەوەدایە: توخمەکە لە بون و هەبونی شتە باشەکان، وەك: سامان و خۆشی و ... هتد زەرەرمەند نابێ، بەڵام لە بون و هەبونی شتە خراپەکان، وەك: هەژاری و

خەم و ناخۆشی و ... هتد زیانمەند دەبێ . بۆ نمونە: کە دەڵێین: (مناڵەکە بو.)، نازانین، ژیانی ئەو مناڵە چۆن دەبێ ؟! لەم بارەیەوە خەیام دەڵێ:

هاتن بە دەستی خۆم نەبو هێنایانم، دەرچونە دەریش چۆن و کەیە؟ نازانم.
خۆزگە! نە هاتبام، نە چوبام، نە ببام، لەم گێرە و کێشەدا ڕەحەتبا گیانم.

لە ڕستەکانی وەك (من کوڕێکم بو.)، یان (من کوڕێکم هەبو.)، لە ڕوی ڕستەسازیەوە جیاوازیی نیە لەگەڵ ڕستەکانی وەك (من کوڕێکم مرد.)، یان (من خانوێکم هەبو.)، لە هەمو ڕستەکاندا (من) ڕۆلی خاوەنی دەبینێ بۆ بەرکارەکە و ڕۆلی بکەری نابینێ.

10ـ دانانی ڕەگی کار بە مۆرفیمێکی سەربەخۆ:

هەردەم ڕەگی مۆرفیمێکی بەندی تەوەرەییە و واتای گۆڕانکارییێك دەدا. تاکە مۆرفیمی تەوەرەییشە کە سەربەخۆ نەبێ و بەند بێ. هەندێ زمانەوان لەو باوەڕەدان: ڕەگی کارەکان مۆرفیمی سەربەخۆ، یان (سەربەست)ن { ڕەگەکان لە جۆری مۆرفیمی (سەربەست)ن، مۆرفیم و جۆرەکانی لەم وێنەیە ڕوون کراوەتەوە}[1].

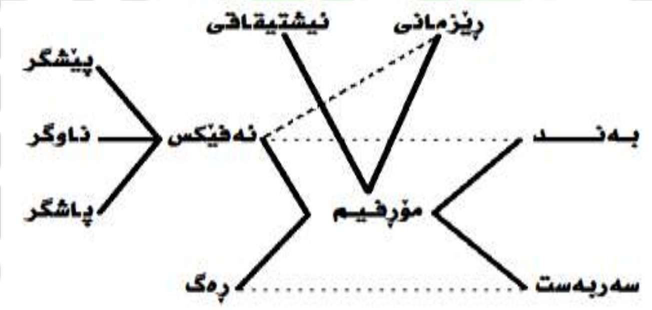

لە ڕاستیدا ڕەگی کار مۆرفیمێکی بەندە و سەربەخۆ، یان سەربەست نیە. مەبەستی ئەو زمانەوانانە لە مۆرفیمی سەربەخۆ ئەوە بوە، کە مۆرفیمەکە لە ڕوی ڕوخسار و ناوەڕۆکەوە، واتە؛ فۆرم و واتاوە سەربەخۆ بێ. بەو پێوەرەش مۆرفیمی سەربەخۆ چەند مەرجێکی هەیە:

1ـ دەبێ بە تەنیا و سەربەخۆ لە زماندا بەکاربێ.

2ـ وەکو بەشێکی سەربەخۆی ئاخاوتن (ناو، ئاوەڵناو، ڕاناو، ئاوەڵکار.....) بە بێ گیرەك (پێشگر و پاشگر) لە ڕستەدا بەکاربهێنرێ.

3ـ وەکو واژەیەك (لێکسیم/Lixime) لە ڕیزبەندی فەرهەنگدا پێگەی هەبێ و وەکو خۆی دانرابێ.

ڕەگی کارەکان ئەو مۆرفیمە تەوەرەییانەن، کە هەر یەکەیان واتای گۆڕانکارییێك دەبەخشێ و هەرگیز بە تەنیا بە هەمان واتای گۆڕانکاری (واتە؛ وەك ڕەگی کار) بەکار نایێن. ئەگەر

1 - وریا عمر امین، تشرینی دوەم، 1982، ل89.

ڕەگی کار بە تەنیا بەکارهات، واتای کردارەکە، یان گۆڕانکاریەکە نادا، بەڵکو ناوی ئەو گۆڕانکاریە، یان بکەری ئەو گۆڕانکاریە دەدا. وەك:

ــ مناڵەکە **خەوت**. مناڵەکە دە**خەو**ێ.(ڕەگی کار) / ــ مناڵەکە **خەو**ێکی بینی. (ناو)

ــ پارەی بانکیان **دزی**. پارەی بانك دە**دز**ن. (ڕەگی کار) / ــ **دز**ەکانیان گرت. (ناو)

11ــ هەڵە نوسینی ڕەگی کارەکان لەگەڵ ڕاناوەکان:

بەدوای یەکدا هاتنی ڕەگی کار و مۆرفیمەکانی کات و مۆرفیمەکانی ڕاناوی لکاو، هەر یەکەیان بە فۆنیمی جیاواز لە گۆکردندا و بە پیتی جیاواز لە نوسیندا، هەندێ جار دەبێتە هۆی نوسینی ئەو پیتانە، بە تایبەتی لە بەدوای یەکدا هاتنی دو پیتی هەمان شێوە، واتە؛ دوبارەبونەوەی هەمان پیت، ئەمەش بە زۆری لەگەڵ چاوگە (ی)ییە تێنەپەڕەکاندا، لە پیتی (ی)دا ڕودەدا. بۆ نمونە:

ئایا جیاوازی چیە لە نێوان ئەم دو لیستەدا:

دەفڕین	دەفڕیین
پێدەکەنین	پێدەکەنیین
دەلەرزین	دەلەرزیین

دەتوانرێ، جیاوازیی کارەکانی ئەو دو ستونە بەم چەند هاوکێشەیە دەربخەین:

1ــ کاری ڕانەبوردو بۆ کەسی یەکەمی کۆ (ین)، یاسای دارشتنی بەم شێوەیە:-

مۆرفیمی کاتی ئێستا د(ە)/ئـ(ە) + ڕەگی کار + مۆرفیمی کاتی داهاتو (ێ/ø) + ڕاناوی لکاو (ین).

دەفڕین = دە + فڕ + ø + ین (ئێمە ئەمڕۆ یان بەیانی دەفڕین).

پێدەکەنین = پێـ(پێشگر) + دە + کەنـ + ø + ین. (لە داهاتودا زۆر پێدەکەنین).

دەلەرزین = دە + لەرز + ø + ین (هەر کە گیانکێش هات، گشتمان دەلەرزین).

2ــ کاری ڕابوردوی بەردەوام بۆ کەسی دوەمی کۆ (ن)، یاسای دارشتنی بەم شێوەیە:-

مۆرفیمی کاتی ئێستا د(ە)/ئـ(ە) + ڕەگی کار + مۆرفیمی کاتی ڕابوردو (یـ) + ڕاناوی لکاوی کەسی دوەمی کۆ (ن).

دەفڕین = دە + فڕ + یـ + ن (ئێوە جاران بە خەیاڵ دەفڕین).

پێدەکەنین = پێـ(پێشگر) + دە + کەنـ + یـ + ن. (کاتێ منداڵ بون، زۆر پێدەکەنین).

دەلەرزین = دە + لەر + یـ + ن (ساڵان هێندە بەفر دەکەوت، وەك بی دەلەرزین).

3ــ کاری ڕابوردوی بەردەوام بۆ کەسی سێیەمی کۆ (ن)، یاسای دارشتنی بەم شێوەیە:-

مۆرفیمی کاتی ئێستا د(ە)/ئـ(ە) + ڕەگی کار + مۆرفیمی کاتی ڕابوردو (یـ) + ڕاناوی لکاوی کەسی سێیەمی کۆ (ن).

دەفڕین = دە + فڕ + یـ + ن (ئەوان زو زو بە فڕۆکە دەفڕین).

پێدەکەنین = پێـ(پێشگر) + دە + کەنـ + یـ + ن. (ئەوان لە نوێژدا، زۆر پێدەکەنین).
دەلەرزین = دە + لەر + یـ + ن (ئەوان لە ترسان، وەك بی دەلەرزین).
3ـ کاری ڕابوردوی بەردەوام بۆ کەسی یەکەمی کۆ (ین)، یاسای دارشتنی بەم شێوەیە:-
مۆرفیمی کاتی ئێستا د(ە)/ئـ(ە) + رەگی کار + مۆرفیمی کاتی ڕابوردو (یـ) + راناوی لکاوی کەسی یەکەمی کۆ (ین).
دەفرین = دە + فڕ + یـ + ین (ئێمە زو زو بە فڕۆکە دەفڕیین).
پێدەکەنین = پێـ(پێشگر) + دە + کەنـ + یـ + ین. (ئێمە لە نوێژدا، زۆر پێدەکەنیین).
دەلەرزین = دە + لەر + یـ + ین (ئێمە لە ترسان، وەك بی دەلەرزیین).
بە هەمان شێوە لە کەسی دوەمی تاکدا، لە دەمکاتی ڕابوردوی تەواو، لەگەڵ چاوگە تێنەپەرە (ی)یەکاندا:

ڕابوردوی بەردەوام	ڕاناوی لکاو	م.ك.ڕابوردو	ڕەگی کار	م.ك.ئێستا
پێشان دەفریم	م	یـ	فڕ	(د)ە
جاران دەلەرزیی	ی	یـ	لەرز	(د)ە
ئەوسا پێدەکەنیø	ø	یـ	کەنـ	(د)ە
بە منداڵی دەخزیین	ین	یـ	خز	(د)ە
لە زیندان دەرزین	ن	یـ	ڕز	(د)ە
لە جەنگ دەبەزین	ن	یـ	بەز	(د)ە

ئەگەر سەرنجی ئەو لیستەی سەرەوە بدەین، دەبینین، لە دەمکاتی ڕابوردوی بەردەوامدا، لە چاوگە (ی)ییەکاندا، پێویستە، لە کەسی دوەمی تاك (ی) و لە کەسی یەکەمی کۆ (ین)، کارەکە بە دو (یی) بنوسرێن، (یـ)ی یەکەم مۆرفیمی کاتی ڕابوردوە و (ی)ی دوەم دەگەرێتەوە بۆ ڕاناوی لکاو.
هەروەها لە چاوگە تێپەرە (ی)یەکاندا، لە دەمکاتی ڕابوردوی سادەدا، لە کەسی سێیەمی تاك و سێیەمی کۆ، پێویستە، بە هەمان شێوە لە کۆتاییان دو (ی) هەبن، یەکەمیان مۆرفیمی کاتی ڕابوردوە و دوەمیان دەگەرێتەوە بۆ ڕاناو (م، ت، ی، مان، تان، یان). وەك لەم خشتەیەدا دەرەکەوێ:

ڕابوردوی سادە	ڕاناوی بکەر	ڕاناوی بەرکار	م.ك. ڕابوردو	ڕەگی کار
نوسیم	م	ø	یـ	نوس
کریت	ت	ø	یـ	کر
بریی	ی	ø	یـ	بر
سریمانەوە	مان	ø	یـ	سر...ەوە
ژەنیتان	تان	ø	یـ	ژەن

ابحاث المؤتمر العلمي الدولي الرابع المشترك الثاني
"المستجدات الحديثة في التعليم العالي في ظل التعليم الالكتروني"
16-17 كانون الاول 2020 (المجلد الثاني)

دز	یـ	ø	یان	دزییان

12ـ هەڵە نوسینی ڕابوردوی تەواو لە چاوگە (و)ییەکاندا:

بە شێوەیەکی گشتی ڕابوردوی تەواو پێکهاتوە لە ئاوەڵناوی کراو، لەگەڵ مۆرفیمی کاتی ئێستا و ڕاناوە لکاوەکان. وەکو پێشتر لە خاڵی حەوتەم ئاماژەمان پێکرد، ئاوەڵناوی بکەر، بە هۆی مۆرفیمی (ر)ی بکەرنادیاری دروستدەبێ، کە ئاماژە بە بکەرێکی نادیار دەکا. ئاوەڵناوی کراویش بە هۆی مۆرفیمی (و)ی بەرکار نادیاری دروستدەبێ، کە ئاماژە بە بەرکارێکی نادیار دەدا. یاسای دارِشتنی ئاوەڵناوی کراو لە تێنەپەڕدا بەم شێوەیە بەم شێوەیە:

{ڕەگی کار+ مۆرفیمی کاتی ڕابوردو (ا،ی،ت،د،و) + مۆرفیمی ئاوەڵناوی کراو (و)}:

وەك لەم خشتەیەدا دەردەکەوێ:

ڕەگی کار	مۆرفیمی کاتی ڕابوردو	(و)ی مۆرفیمی ئاوەڵناوی کراو	ئاوەڵناوی کراو
سوتـ	ا	و	سوتاو
ڕز	یـ	و	ڕزیو
کەو	تـ	و	کەوتو
مر	د	و	مردو

شێوەی دارِشتنی ڕابوردوی تەواویش لە کاری تێنەپەڕدا بەم شێوەیە:

{ڕەگی کار+ مۆرفیمی کاتی ڕابوردو (ا،ی،ت،د،و) + مۆرفیمی ئاوەڵناوی کراو (و) + مۆرفیمی کاتی ئێستا (ە) + ڕاناوی لکاو}:

ڕەگی	م.ك. ڕابوردو	م. ئا. کراو	م. ك. ئێستا	ڕاناو	ڕابوردوی تەواو
سوتـ	ا	و	ø	م	سوتاوøم
ڕز	یـ	و	ø	ی	ڕزیوøی
کەو	تـ	و	ە	ø	کەوتوەø
مر	د	و	ø	ین	مردوøین

بەڵام لە چاوگە (و)ییەکاندا پێویستە بە هەمان شێوە بنوسرێن:

چاوگ	ڕەگ	م. ڕابوردو	م. ئا. کراو	م. ئێستا	ڕاناو	ڕابوردوی تەواو
بون	بـ	و	و	ە	ø	بووەø
چون	چـ	و	و	ە	ø	چووەø
دروون	درو	و	و	ە	ø	دروووەø
گروون	گرو	د	و	ە	ø	گروووەø
هەنوون	هەنو	و	و	ە	ø	هەنوووەø
سوون	سو	و	و	ە	ø	سوووەø
فەرموون	فەرمو	و	و	ە	ø	فەرموووەø

لەم خشتەیەی سەرەوەدا پێویستە ڕەچاوی چەند تێبینییەك بكرێ:

1- ئەگەر چاوگەكانی (بون) و (چون) بە سیستەمی دو واوی (وو) بنوسرێن، ڕابوردوی تەواویان دەبێ بە سێ واو (ووو) بنوسرێ، (بوووە)، (چوووە). بۆیە سیستەمی دو واوی، خۆی لە خۆیدا هەڵەیەكە پەیڕەو كراوە.

2- ڕابوردوی تەواو لە چاوگەكانی (دروون، گروون، هەنوون، سوون، فەرموون)دا، واوی یەكەم لەگەڵ ڕەگی كارەكەدایە و واوی دوەم مۆرفیمی كاتی ڕابوردوە و واوی سێیەم مۆرفیمی ئاوەڵناوی كراوە. هاتنی سێ واو بە دوای یەكدا دیاردەیەكی نامۆیە، ئەگەرچی بە پێی یاسا ڕێزمانیەكە دەبێ بەم شێوەیە بێ. بۆیە لە لای ئاخێوەری كوردی بە دو شێوە چارەسەر كراوە:

یەكەم: لەبەر ئەوەی هەرسێ واوەكە هاوشێوەن و یەكێكیان بزوێنە، واوەكەی تەنشتی دەخوا، یان دەسوێ و تەنیا دوان دەمێننەوە (درووە، گرووە، هەنووە، سووە، فەرمووە).

دوەم: لە هەندێ شێوەزاردا ئەو چاوگانە دەگۆڕێن دەبن بە چاوگی یایی: (دروین، گروین، هەنوین، سوین، فەرموین) و كاری ڕابوردوی تەواو بەم شێوەیە دەبێ:

چاوگ	ڕەگ	م. ڕابوردو	م. ئا. كراو	م. ئێستا	ڕاناو	ڕابوردوی تەواو
بون	بـ	و	و	ە	ø	بووەø
چون	چـ	و	و	ە	ø	چووەø
دروین	درو	یـ	و	ە	ø	درویوەø
گروین	گرو	یـ	و	ە	ø	گرویوەø
هەنوین	هەنو	یـ	و	ە	ø	هەنویوەø
سوین	سو	یـ	و	ە	ø	سویوەø
فەرموین	فەرمو	یـ	و	ە	ø	فەرمویوەø

1- هەنجیرەكە بووە.

2- زۆربەی تەمەنی بەفیرۆچووە.

3- كراسەكەی درویوە.

4- لەناو پێستی گرویوە.

5- پشتی بە ڕۆن هەنویوە.

6- چەقۆكەی باش سویوە.

7- خوای گەورە وای فەرمویوە: ...... (لە وەرچەرخانێكی زمانیدا، زۆر جار دەوترێ: فەرمویەتی).